

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVISTIKAS UN BALTISTIKAS NODAĻA
LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURES UN TEORIJAS
KATEDRA

**MĀTES TĒLA IZVEIDES PRINCIPI 19.-20.GADSIMTA
MIJAS LATVIEŠU PROZĀ**

BAKALAURA DARBS

Autore: **Eva Šmukiņa**

Studenta apliecības Nr.: es 14042

Darba vadītāja: lektore **Sigita Kušnere**

RĪGA 2017

ANOTĀCIJA

Latviešu literatūrā autori mātes tēlu savā daiļradē aktualizējuši visai bieži, tālab ikviens lasītājs, kurš kaut nedaudz ir zinošs par tautas prozas klasiku, varētu nosaukt kaut vienu mātes tēlu, kura būtu izteiksmīga – vai raksturā, vai vismaz personvārdā.

19.gadsimta nogalē latviešu literatūrā sevi pieteica spēcīgi, radoši prozas pārstāvji, kuri pēc Apsīšu Jēkaba parauga par sev tuvāko izvēlējās tieši reālisma virzienu. Šo izcilo meistarū vidū jāmin tādi vārdi kā Rūdolfs Blaumanis, Andrievs Niedra, Jānis Purapuķe un Augusts Saulietis. Katrs ar savu individuālo pieeju, tomēr visi vienlīdz veiksmīgi pratuši attēlot gadsimta aktuālāko situāciju – pāreju un savienošanos esošajai patriarhālajai un topošajai modernajai dzīves uztverei.

Bakalaura darbā „Mātes tēla izveides principi 19.-20.gadsimta mijas latviešu prozā” aplūkota reālisma autoru prozas specifika – principi, pēc kādiem autors veido tēlus un to raksturus. Rakstīšanas īpatnības salīdzinātas ar psihologa Karla Gustava Junga izveidoto tēlu arhetipu rašanās teoriju un rakstītajā folklorā fiksēto mātes tēla atveidi.

Atslēgas vārdi: mātes tēls, 19.-20.gs. mija, reālisms, folklorā, arhetips

ANNOTATION

In Latvian literature mother is very common character, for that reason anyone who is competent in the classics of folk prose, could name at least one expressive mother's character.

During the late 19th century, those authors who have proved themselves as creative prose writers, took inspiration from Apsīšu Jēkabs and chose the direction in realism. These experts were – Rūdolfs Blaumanis, Andrievs Niedra, Jānis Purapuķe and Augusts Saulietis. Each one has its own individual approach but still, they all have managed to describe century's most significant situation – connection with patriarchal and emerging modern perception of life.

Aim of the Bachelor paper „Formation principles of mother's character in Latvian prose at the turn of the 19th and 20th century” is to examine the specific features of prose written by realism authors and also how they make their characters. Peculiarities of writing are compared with character made by psychologist Carl Gustav Jung archetype theory and reproduction of mother's character stated in folklore.

Key words: mother's character, the turn of the 19th and 20th century, realism, folklore, archetype

SATURS

1.IEVADS	5
2. MĀTES TĒLA ATTĒLOJUMS 19.-20.GADSIMTA MIJĀ	8
2.1. MĀTES SOCIĀLĀ LOMA	8
2.2. MĀTES TĒLA ATTĒLOJUMS LATVIEŠU FOLKLORĀ	12
2.3. MĀTES TĒLS K.G.JUNGA ARHETIPU TEORIJĀ.....	16
3. TĒLU IZVEIDES PRINCIPI 19.-20.GADSIMTA MIJAS AUTORU DARBOS..	20
3.1. RŪDOLFA BLAUMAŅA PROZA.....	20
3.2 AUGUSTA SAULIEŠA PROZA	24
3.3. JĀŅA PURAPUĶES PROZA	28
3.4. ANDRIEVA NIEDRAS PROZA.....	32
4. MĀTES TĒLS 19.-20.GADSIMTA MIJĀ LATVIEŠU PROZĀ.....	36
5. SECINĀJUMI.....	40
6. LITERATŪRA UN AVOTI	42

IEVADS

Bakalaura darba izpētes centrā – mātes tēls. Nereti tiek dzirdēts izteikums: „Ne katra sieviete var būt māte un ne katra māte ir sieviete.” Kas saista un atšķir šīs būtnes? Definīcijas ir sekojošas: *sieviete* – cilvēku dzimuma būtne, kuras organisma morfoloģiskās un fizioloģiskās īpašības ir piemērotas bērnu dzemdēšanai; pieaugusi šāda cilvēku dzimuma būtne¹ un *māte* – sieviete, kas ir dzemdējusi bērnu vai bērnus². Tādējādi, apvienojot abas definīcijas, rodas secinājums, ka šīs dzīvās būtnes saista viens, pats nozīmīgākais faktors – bērnu radīšana kā galvenā misija un dzīves uzdevums, savukārt atšķirību ziņā, definīcijas striktas terminu robežas nesniedz.

Literatūrā mātes tēls tiek bieži aktualizēts, tas nav statisks, vairāk gan rakstura, gan uzvedības ziņā daudzveidīgs. Visticamāk ikviens lasītājs, kurš kaut mazliet ir guvis zināšanas par latviešu literatūras klasiku, pazīstamākajiem darbiem un to autoriem, noteikti var nosaukt vismaz vienu mātes tēlu, piemēram, Oļiņiete, Kukažiņa, Indrānu māte, Raudupiete, “Sprīdīša” mātes: Vēja māte, Meža māte u.c. Tāpat arī latviešu literatūrā un folklorā tik pazīstamā bārenīšu situācija – tēli, kuri uzauguši bez mātēm un iemantojuši skatītāju patiku, vai tieši pretēji – ienaidu, arī šis motīvs tomēr ir saistīts ar mātes tēlu, kurš gan fiziski sižetā nepiedalās, bet psiholoģisku iespaidu uz varoni, sižetu radījis.

Mūsu laiku literatūrā nereti uzmanības centrā norādīts tieši mātes tēls, kā piemēram, Vladimirs Kaijaks savā, t.s. sēgā “Likteņa līdumnieki” ar romāniem “Enijas bize”, “Nārbuļu dēli”, “Zem Marsa debesīm” un “Mantiniēki” iepazīstinājis lasītāju ar vienas dzimtas, Nārbuļu ģimenes, vēsturi līdz pat mūsu dienām, 1995. gadam un krasi atšķirīgajām mātēm – Katrīnu, Ievu, Eniju un Mirgu, kurai katrai savs likteņa smagums jāpārdzīvo. Tāpat arī popularitāti jaunākajā literatūrā izpelnījies Noras Ikstenas 2015.gadā iznākušais romāns „Mātes piens”, kurš atsedz sieviešu sāpju pilnos likteņus.

Bakalaura darbā uzmanība tiks pievērsta mātes tēla atspoguļojam 19.gadsmita beigās un 20.gadsimta sākumā. Gadsimta beigās – periods, kurā latviešu literatūrai raksturīga virzienu sadrumstalotība, kā arī pievēršanās nacionālajai apziņai: „Nacionālā ainava latviešu literatūrā pirmoreiz tiek akcentēta tautiskā romantisma

¹ Tezaurs.lv

² Turpat.

laikā (19.gadsimta 60.-80. gados). Ainavas raksturojums, kā arī interese par to visvairāk atrodama dzejā (lirikā vai epikā).³ Latviešu prozā, kā viens no aktuālajiem, tieši 19.gadsimta 90.gados, izvirzās reālisms. Bakalaura darbā tiks analizēti reālisma virziena prozas darbi.

Sākotnējā iecere bakalaura darbam bija radīt turpinājumu semestra darbam „Sievietes tēls 19.gadsimta 90. gadu prozā”, izvēloties plašāku laika posmu. Iepriekšējā darbā tika analizēti Andrieva Niedras (1871 – 1942) un Jāņa Purapuķes (1864 – 1902) daiļdarbi gadsimta beigās – „Līduma dūmos” (1899) un „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” (1898). Tomēr domas mainījās, kad šogad, studiju procesa laikā, bija iespēja apgūt Rūdolfa Blaumaņa (1863 – 1908) daiļradi. Sieviešu tēla izskatīšana prasītu krietni lielāku darba apjomu, tādēļ tēlu analizēšanai tika izraudzīts tieši mātes tēls. Papildus semestra darba avotiem, klāt pievienoti: Blaumaņa stāsts „Nezāle” (1887) un „Kāpēc, kāpēc?”, noveles „Purva bridējs” (1898) un „Raudupiete” (1889), kā arī Augusta Saulieša (īst.v. Augusts Plikauss, 1869 – 1933) stāsti „Aiz sniega un tumsas” (1892) un „Vaļas dienā”.

Latviešu literatūrā 19.gadsimta otrajā pusē sāk līdzdarboties autore sieviete, tomēr Bakalaura darbā apskatāmajā periodā, no visiem daiļliteratūras veidiem, tieši prozā rakstnieču kopskaits ir vismazākais. Kā pazīstamākās rakstnieces var minēt vien Annu Brigaderi, Aspaziju, Zemgaliešu Birutu, Birznieku Sofiju un Birznieku Latiņu, kuras vairāk pievērsās dzejai un dramaturģijai. Nevar noliegt, ka arī sievietēm literātēm mātes tēls nebūtu aktuāls, tā piemēram, Birznieku Sofijas dzejā atrodams dzejolis „Dzīvībai” un Birznieku Latiņai dzejolis „Mātes sirds”, kuri abi viennozīmīgi veltīti mātēm. Tomēr apzināta ir autoru vīriešu prozas darbu izvēle, jo vairums izraudzīto autoru vēl bez radošā rakstīšanas darba ir zināmi teorētiķi par dažādām, ar literatūru saistītām tematikām, viņu viedoklis ir pamatots, vai arī atrodamas kādas personiskas ierosmes sievietes vai mātes tēla atbilstoši izveidei daiļdarbos.

Bakalaura darba mērķis ir novērtēt, cik liela loma mātes tēlam gadsimtu mijas prozā bija, ietekmējot pārējos tēlus – dzīvesbiedrus un bērnus, kā arī apkopot mātes tēlu veidus, pēc to vienotajām iezīmēm.

³ Kursīte J. (1999). *Nacionālā ainava 19.gadsimta latviešu literatūrā un mākslā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 358.-359..lpp

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

1. Iegūt informāciju par autoru daiļradi un noteikt, kādi paņēmieni izmantoti tēlu veidošanai izvēlētajos darbos;
2. Aplūkot mātes sociālo lomu gadsimtu mijā latviešu kultūrā;
3. Apkopot teorētisko literatūru par tēlu veidošanas principiem – Karla Gustava Junga teoriju par arhetipiem un latviešu folklorā nostabilizējušos uzskatus;
4. Izdarīt secinājumus par mātes tēla izveides vienojošajiem principiem latviešu prozā gadsimtu mijā.

Bakalaura darbā izmantotas trīs pētnieciskās metodes – kultūrvēsturiskā, akcentējot noteiktā perioda situāciju kultūrvidē, semiotiskā, ar kuras palīdzību analizēti tēli izvēlētajos daiļdarbos un salīdzinošā, aplūkojot gan teorētisko literatūru, gan daiļdarbu tekstus.

Darbs sastāv no trīs daļām: ieskata gadsimta teorētiskajā literatūrā, ievadījuma autoru tēlu veidošanas principos prozā, kā arī izvēlēto darbu analīzes, salīdzinot ar atbilstību laikmetam un izvēlēto teorētisko materiālu.

Bakalaura darba teorētiskā bāze sastāv no Vitas Zelčes pētījuma „Nezināmā. Latviešu sievietes 19.gadsimta otrajā pusē”, kas sniedz ieskatu par to, kāda ir mātes tēla sociālā loma, K.G.Junga teorijas par arhetipu rašanos un būtību literatūrā, kā arī folkloras teorētiskajiem apakšiem par mātes tēlu un kultu.

MĀTES TĒLA ATTĒLOJUMS 19.-20.GADSIMTA MIJĀ

MĀTES SOCIĀLĀ LOMA

Plašu, koncentrētu ieskatu par 19.gadsimta latviešu sieviešu reālo situāciju sniedz Vitas Zelčes pētījums grāmatā “Nezināmā. Latvijas sievietes 19.gadsimta otrajā pusē”, tajā apkopoti fakti par plašu tēmu spektru, kuras ir nozīmīgas, saistītas ar sievietes, tostarp mātes lomu.

Emancipācijas jautājums neskāra sievietes dzīves izmaiņas tikai individuāli, mainījās ģimenes modelis, sievietes, tai skaitā, mātes pienākumi un tiesības ģimenē. Būtisks pārmaiņu noteicējs, tostarp veicinātājs, protams, bija arī sievietes materiālais stāvoklis, nozīme sabiedrībā un dzīvesvieta – lauku vai pilsētas vide.

Izmaiņas sekoja atbilstoši laikmeta jauninājumiem: “19.gadsimtā sāka veidoties jauns laulības un ģimenes modelis – modernā ģimene (literatūrā saukta arī buržāziska ģimene). Modernās ģimenes rašanās raksturīgs pamatpriekšnoteikums bija sabiedrības ikdienas sadalījums privātajā (mājas) dzīvē un publiskajā (profesionālajā) dzīvē, kas bija vienīgi vīriešu pasaulē. Tādēļ vīrietim sieva vairs nebija partnere saimniekošanā, kas nodrošināja iztiku. Sievas un ģimenes sabiedrība tagad veidoja vidi, kur vīrietis varēja pavadīt laiku ārpus savas darbavietas⁴.” Šī, savā ziņā, rūpju mazināšana par pienākumu sadali varēja veicināt sievietes brīvā laika atbrīvošanu, tomēr arī nākamo slogu mājas solī – tas bija atkarīgs no sievietes rakstura. Pārsvārā vīrietis kļuva par ģimenes sagādnieku, vienīgo naudas pelnītāju, bet sieviete – mājsaimniece.

19.gadsimta nogalē, aktuāla lasāmviela sievietēm bija, 1893.gadā pirmoreiz iznākušais, „Saimnieču un zelteņu kalendārs”: „Aplūkojot šī kalendāra tematiku, vērojamas šādas galvenās tēmas: mēness zīmju sadalījums, svētku dienu rādītājs, tirgus vietas, tabulas procentu aprēķināšanai, svaru un mēru tabulas, kā arī Krievijas mēru salīdzinājumi, latviešu un ārzemju autoru dzejoļi un stāsti, rubrika „Sieviešu daiļums”, bērnu audzināšanas paņēmieni, lopu grūsnības un putnu perēšanas kalendārs, finanšu lietas, autoru pieminēšana – biogrāfiska informācija, augļkopība,

⁴ Zelče V. (2002). *Laulība. Līgava. Sievas*. Nezināmā. Latvijas sievietes 19.gadsimta otrajā pusē. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība. 54.lpp

veselība, attiecības, padomi saimniecībā un ēst gatavošana⁵.” Kopumā tematika kā radīta mātēm, kuras dzīvo lauku vidē un ikdienu pavada mājās, bija iespēja apgūt jaunas praktiskas zināšanas, turklāt jauna informācija, ar kuru dalīties tiekoties ar citām sievietēm.

Viens no mātes galvenajiem pienākumiem ne tikai 19.gadsimtā, bet arī mūsdienās ir bērnu audzināšana. Laukos bērni auga strādājot, sākumā atdarinot, vēlāk jau kvalitatīvi veicot sev uzticētos pienākumus saimniecībā. Jau no mazotnes bērni bija klātesoši visos mātes darbos – uz lauka, saimniecības ēkās, arī virtuvē, iesākumā tikai gaidot, līdz māte beigs strādāt, bet vēlāk jau paši iesaistoties: „8 – 9 gadu vecumā bērni uzsāka ganu gaitas. Jau bērnībā iezīmējās darba dalīšana atbilstoši dzimumam. Meitenes parasti apkopa jaunākos bērnus, veica vieglākos mājas darbus, bet 14 – 15 gadu vecumā – jau visus sieviešu darbus saimniecībā. Kalpu meitas šajā vecumā uzsāka kalpones darba gaitas. 12 – 13 gadu vecumā zēni jau prata ecēt, bet 15 – 16 gadus veci stājās pie arkla⁶.” Situācija mainījās, kad zemnieki kļuva finansiāli nodrošinātāki, tad bērni vairs netika iesaistīti saimniecības darbos, māšu pienākumos bija mācīt lasīt, palīdzēt apgūt reliģijas pamatzinības, kā arī izglītot bērnus sava veida sociālajās zinībās – saprast sabiedrības uzskatus, morāles normas, arī tikumību.

Svarīgi pienākums mātēm bija palīdzēt meitām apgūt pašas nepieciešamākas sieviešu prasmes – ēst gatavošanu, rokdarbus – aušanu, adīšanu, šūšanu, kā arī uzaudzināt meitu par tikumisku sievieti, kura ciena, godā vecākus un pieaugušus cilvēkus, apzinās, kā jāuzvedas sabiedrībā un kādām attiecībām jābūt starp pretējā dzimuma pārstāvjiem.

Atšķirības rodamas jaunajā, modernās ģimenes modelī: „Laulībai kļūstot par mīlošu indivīdu savienību, bērni tika uzskatīti par mīlas augli. Tādēļ vecāki vairāk sāka iedziļināties savu bērnu iekšējā pasaulē, ne tikai noteikt viņu ārējo uzvedību un mācīt darba iemaņas⁷.” Tika radīts jauns audzināšanas uzskats – bērns kā „balta lapa”, kuru ir iespējams izveidot tādu, kādu vecāki paši vēlas un uzskata par pareizu.

⁵Šmukiņa E. (2016). *Sievietes tēls 19.gadsimta 90. gadu prozā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 7.lpp

⁶Zelče Vita. (2002). *Bērnu audzināšana*. Nezināmā. Latvijas sievietes 19.gadsimta otrajā pusē. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība. 69.lpp

⁷Turpat. 71.lpp

Jau sākot ar gadsimta nogali, sāka izdot teorētisko, ar psiholoģiju saistītu literatūru, kas mācīja, kā labāk un produktīvāk pavadīt brīvo laiku kopā ar bērnu, tostarp, kā mātēm audzināt un komunicēt ar meitām, lai tās pieaugušas būtu sievišķīgas, jūtīgas, maigas un paklausīgas. Kā arī vairakkārt tikai uzsvērtas sievietes dzīves loma: „Katras sievietes dzīves augstākais papildījums un laime ir palikt par māti. Un tikai pēc dzemdībām sākās jaunās mātes īstās rūpes un raizes. Visļauņākais, ja ar saviem gudriem padomiem nāk talkā krustmātes un vecās mātes, kuras ik uz soļa pastrīpo savu māku bērnu kopšanā un audzināšanā.”⁸ Šie padomi populāri kļuva tikai jaunajā gadsimtā.

19.gadsimta otrās puses autors Andrievs Niedra, daloties atmiņās „Mana bērniņa un skolas gadi”, paskaidro, ka mājniecība visbiežāk saistoties ar burtu un lasītprasmes apguvi, kura notika mātes uzraudzībā. Mātes uzdevums bija nosaukt burtu, bet bērnam pienācās vai nu to atkārtot, vai nosaukt vārdu, kas sākās ar šo burtu. Taču vēl bez šīm atmiņām, Niedra piemin kādu mātes radinieci, Kancānmāti, kura mācījusi ne tikai obligāto burtu un lasīšanas prasmi: „Viņa zina pasakas, bet pasniedz tās no kristīgās ticības viedokļa, ar dziļu nopietnību, ar īpatnu līdzpārdzīvojumu. Cīņai pret nelabo Kancāniete atzīst tikai krusta pārmešanu un dievvārdus. Stāstītais rada Andrievam iespaidu par Kancānmāti kā svētu gaismas cilvēku”⁹. Diemžēl gadsimta otrajā pusē māšu pienākumi bērnu izglītošanā samazinājās, jo uz mājniecību tika aicināti *ceļojošie* skolotāji jeb katehēti.

Lilija Brante grāmatā „Latviešu sieviete” apraksta ne vairs pienākumu, bet nu jau sieviešu izvēli – gūt izglītību pašai priekš sevis: „Spēcīgākas balsis par sievietes izglītības pacelšanu kļūst ap 1880.gadu. Tiek risināta doma, ka sievietes garīgai attīstībai ir liela nozīmē latviešu kulturālā dzīvē un tādēļ tā visiem spēkiem rūpīgi kopjama un veidojama”¹⁰. Kā pamatojums tam, ka sievietei nepieciešama izglītība tiek uzsvērts – sieviete, taču ir pirmais cilvēks, kas māca jaunos cilvēkus, tamdēļ izglītības iegūšanai jābūt līdzvērtīgai abiem dzimumiem. Īpaši tiek propagandēta zināšanu nepieciešamība jaunajai paaudzei, kurš sieviete būs kā piemērs modernajai sabiedrībai – izglītota, tikumiska personība. Lai gan izglītība arī sievietēm sāka kļūt

⁸ Alks Milda. (1935). *Mātes pienākums*. Nākotnes spēks, no. 5. 215.lpp

⁹ Gudriķe B. (2007). *Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs*. Rīga: Zinātne. 18.lpp

¹⁰ Brante Lilija. (1931). *Latviešu sieviete*. Rīga: Valters un Rapa. 19.lpp

saistošāka, autore atzīst, ka 20.gadsimta sākumā krass izglītoto sieviešu skaits nav vērojams, tostarp lielākā daļa lauku sieviešu kopš astoņdesmitajiem gadiem tā arī netika pāri tautskolas izglītībai.

20.gadsimta sākuma periodikā iespējams atrast ne vien ieteikumus sievietēm, par to, kas varētu pilnveidot viņas personību un vērtību sabiedrības acīs, bet nu jau tiek rakstīts arī pretējam dzimumam, kā izturēties pret sievietēm. Kā viens no šiem teorētiskiem ir minams Augusts Eberhards, kurš izdevis divus daiļrunīgus krājumus „Satiksme dzīvē ar sieviešu kārtu jeb īsti sakot, ar skaisto dzimumu” (1899) un „Skaistais sieviešu dzimums jeb Padoma devējs jaunekļiem, kas grib iemantot un uzturēt "skaistā dzimuma" mīlestību un patikšanu” (1902).

Asprātīgi ir abu krājumu nodaļu nosaukumi, kas varētu liecināt par sievieti kā nezināmas kārtas pārstāvi, pret kuru nepieciešama īpaša, netradicionāla pieeja. Iesākumā teorija, pēc tam minēti veidi kā panākt pozitīvu saskarsmes rezultātu. Piemēram, kādā rakstā minēts, kad un kāpēc jaunietim vajadzētu precēties: „Dzīvē dārgāka kā manta ir sieva un bērni kā arī dienišķā maize! Vai tādēļ, lai precētos, ka nav patīkami dzīvot bez kādas darbošanās? Jeb sev ņemam laulātu draugu, ar kuru ceram atrast dzīves laimi? Pēc manām domām, nekas nevar jaukāks būt, kā pa dienu laiku strādāt un vēlāk priecāties savu mīluļu vidū, jo dzīve bez darba garlaicīga, tā nospiež garu un tā arī laulāto laimi! ¹¹” Tas nozīmē, ka autors tomēr liek apzināties, ka arī vīrieša dzīvē svarīgas ir laulības, bērnu radīšana, tikai nepieciešams sagaidīt īsto brieduma stadiju.

Nevar strikti apgalvot, padomi, ko Eberhards sniedz savos darbos ir nelietderīgi, iespējams, ka 20.gadsimtā jaunais vīrietis tiešām nezināja, ka sievietes var iedalīt tikai noteiktās grupās: mācītā, greizsirdīgā, augstprātīgā, izlutinātā, atturīgā, bagātā vai nabagā, atraitne vai vecmeita¹², kas ir apšaubāmi. Lai gan ideja padomu apkopšanai ir apsveicama – apgūt un izglītēt pārējos vīriešus par svarīgām jomām, kas skar viņu komunikāciju un saskarsmi ar sievietēm. Tiek apskatīts ģimenes modeļa un laulības jautājums, bet, diemžēl bērnu audzināšanas jomā vīriešiem ieteikumi netiek sniegti, kas tātad joprojām paliek par sievietes galveno pienākumu.

¹¹Eberhards A. (1899). *Satiksme dzīvē ar sieviešu kārtu jeb īsti sakot, ar skaisto dzimumu*.13.lpp

¹²Eberhards A. (1902). *Skaistais sieviešu dzimums jeb Padoma devējs jaunekļiem, kas grib iemantot un uzturēt "skaistā dzimuma" mīlestību un patikšanu*.

MĀTES TĒLA ATTĒLOJUMS LATVIEŠU FOLKLORĀ

Latviešu folklorā, it sevišķi tautasdziesmās, mātes tēlu parasti var pamanīt divos veidos: mātes kā dievības, kurām piešķir tām atbilstošu specializācijas jomu, piemēram, Vēja māte, Miglas māte utt., kā arī māte tiek pieminēta kā radītāja, mīlestības un ģimenes jomā. Vēsturiskās ziņas par māšu – dažādu dabas un mājas garu – pielūgsmi nāk galvenokārt no 16. – 18.gadsimta avotiem¹³, kas liecina, ka māšu kulta pirmsākumi ir pietiekoši seni, taču nav konkrēti datējami, diemžēl arī pilnīgs māšu kā dievību skaits nav konkrēti nosakāms.

Daudzās latviešu tautas dziesmās māte tiek salīdzināta ar visas pasaules radību sargātāju un dzīvības devēju. Neskaitāmi piemēri apliecina, ka nav tādu šķēršļu, kurus patiesa mātes mīlestība nespētu pārvarēt, tāpat kā nav upuru, kurus paša māte bērnu labā nespētu nest. Mātes vārdam patiesībā piemīt brīnišķīgi neaptverams spēks. Šis vārds spēj apstādināt un uzmundrināt cilvēku pat vislielākajā burzmā, nelaimē un steigā, ļauj uz brīdi palikt klusiem, ieklausīties sirdī, domās aizstaigāt tur, kur kārts bērnu dienu šūpulis, kur katrai izstaigātai taciņai pāri klajas vairs tikai skaistas atmiņas, atpakaļ uz to laiku, kad mātes mīlestība sargājusi pret skarbo pasauli un audzinājusi stiprus pret dzīves cīņām.

Latviešu folkloras mantojumā iekļautajās pasakās, īpaši sadzīves žanra, visvairāk lasītāju simpātijas guvušas tieši tās, kurās par galveno varoni nostādīta pameita (bārenīte) un muļķītis. Pameita visbiežāk attēlota klusa, paklausīga, čakla un izpalīdzīga – baidās, ka pamāte teiks kādu bargāku vārdu vai sodīs. Mātes meitas, kuras attēlotas sižetā blakus bārenītēm, savukārt ir izlutinātas, iedomīgas un pat ļaunas. Turklāt katra māte vispirms uztraucas par savu bērnu, bet pret piespiedu (apstākļu) kārtā pieņemto – vēsi vai pat riebīgi un rupji. Taču, kā jau pasakās, abām meitām dod vienus un tos pašu uzdevumus, kuru labāk izpilda bārenīte, tādēļ iemanto citu cilvēku žēlumu un iecietību. Līdzīga situācija ir arī pasākās par vīra māti vai māsu: „Vīrs pārnācis mājās, notic apmelojumiem un sievu nosoda; bet pēc, dabūjis zināt patiesību – mātei un māsai atriebjas¹⁴.”

¹³ Kursīte J. (1999). *Mātes baltu un Baltijas somugru folklorā un literatūrā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 36.lpp

¹⁴ Plūdonis V. (1910). *Sadzīves pasakas*. Latvju literatūras vēsture. 1.daļa. No rakstniecības sākumiem līdz 1890-iem gadiem. Jelgava. 52.-53..lpp

Folklorā mātes tēla izskatam nav viena konkrētas izlases apģērba vai tā sastāvdaļu ziņa, taču senajiem latviešiem bija savi raksturīgie apģērba nēsāšanas paradumi, kā arī elementi un auduma veidi, kas noteikti bija jāiekļauj: „Senie latvieši valkāja villainas vai nātras drēbes. Nepieciešams sieviešu apģērba gabals bija – tautas dainās mīļumis apdziedātā villaine jeb sagša¹⁵.” Bez tam sieviešu rotaslietas bieži vien sastāvēja no dzintara darinājumiem, piemēram, krellēm, bronzas aprocēm, arī zeltītiem gredzeniem, sudraba saktām (apjomīgas, apaļas brošas jeb piespraudes, kuras visbiežāk pielika pie kreisā pleca) un dažāda tipa un materiāla vainagiem, piemēram, metāla vai puķu.

Mātēm, kuras pārstāv dievības piedēvē dažādas jomas. Visvairāk tautasdziesmās pieminētas ir Dieva māte, Māras/ Marijas māte un Laimas māte, kuras būtība pārstāv vienu, nemainīgo sfēru un to būtība ir līdzīga Lielajai pirmmātei: „Visos gadījumos, kad minēta Dieva vai Devu māte, viņas vārds kalpo vai nu par plašāku apzīmējumu kādai latviešu pagāniskajai dievietei, vai sieviešu gariem, vai arī, piemēram, tautasdziesmās, liekas, jaunākajos sējumos stājies kā kristietiskais segvārds Māras vai Laimas vietā¹⁶.” Tāpat arī liela nozīmē folklorā ir Vēja mātei, kura visbiežāk tiek pieminēta kā bērnu sargātāja, tos šūpojot, pieskatot un auklējot. Taču Vēja mātei nav viendabīga, tā dūsmās varēja kļūt neganta un no viņas bija jāuzmanās, jo spēja satracināt un uzraidīt vislielākos dabas postus: „Vēja māti varēja izsaukt ar attiecīgajiem rituāliem, bet arī pielabināt, lai nenāk¹⁷.”

Vēl nozīmīgs rādījums folkloristikā, pētot māšu pieminējumu tautasdziesmās ir *jaunāko laiku mātes*, kuru atpazīšana būtu iespējama caur šādām pazīmēm: 1) var tikt saistītas ar noteiktu ģeogrāfisku apgabalu, par kuru šī māte ir atbildīga, piemēram, Rīgas māte; 2) mātes atbild par kādu sfēru vai reāliju, arī jauninājumu, kas ienācis cilvēku dzīvē, piemēram, Turgus māte, Tabakas māte; 3) atspoguļo tieši kultūrai nozīmīgas jomas, dabu vai abstraktas un vispārinātas sfēras, piemēram, Dabas māte. Šis vārdu salikums *Dabas māte* tautas valodā, tostarp literatūrā un tautasdziesmu

¹⁵ Plūdonis V. (1910). *Senlatviešu apģērbs un rotas*. Latvju literatūras vēsture. 1.daļa. No rakstniecības sākumiem līdz 1890-iem gadiem. Jelgava. 19..lpp

¹⁶ Kursīte J. (1999). *Mātes baltu un Baltijas somugru folklorā un literatūrā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 43.lpp

¹⁷ Kursīte J. (1999). *Mātes baltu un Baltijas somugru folklorā un literatūrā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 54.lpp

darināšanā kļuvis aktuāls tieši 19.gadsimtā, kā atbalss no sentimentālistu un romantiķu dabas kulta¹⁸, tā piemēram Ausekļa dzejā *Dabas māte* ieguvusi pat pastāvīgi lietota tēla lomu.

Pēc folkloras dzīvesziņas kļūst skaidri saprotams, ka mātes kulta aktualizēšana ir būtiski saistīta ar ticību, ka aiz katras radības, dabas sastāvdaļas vai jomas, var pievienot kādu māti, kura būs sargātāja: „Iepazīstoties dziļāk ar dziesmās sastopamajām mātēm, redzams, ka to lielākā daļa ir atsevišķi gadījuma rakstura, vienas reizes pieminējumi; tātad – bez plašākas sabiedriskas funkcijas. Liela šo dziesmu daļa ir vienvarianta teksti, kuros uzruna *māte* pievienota apdziedātajam objektam kā pagodinājuma epitets, līdzīgi kā sadzīvē ikviena cienījama sieviete tika dēvēta par māti¹⁹.”

Arī literatūrā nereti tiek izmantots šāds salikums, visbiežāk cienījamās saimnieces aprakstīšanai, piemēram, Kraukļu māte, Strautmaļu māte u.c. Vai arī cieņa tiek radīta caur vēl vienu paņēmienu – nosaucot sievieti par *vecu māti* vai *vecu māmuli/māmuļu*, veidojot tēla izskatu sakumpušu, ar spieķīti vai groziņu rokā. Šīs mātes visbiežāk veic glābējas vai padomu devējas funkciju. *Vecā māte* ir no folkloras aizgūts tēls: „Veca māte, liekas, ir saistīta ar mirušo senču kultu. Iespējams, ka vecā māte senos laikos ir pielūgta pirmā kādas cilts vai saimes mirusī sieviete un uzskatīts, ka tā viņsaulē darbojas kā šīs cilts vai saimes aizgādne. Ne velti mirušo senču garus latvieši saukuši ne vien par veļiem, bet arī par vecajiem²⁰.”

Janīna Kursīte grāmatā „Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā” uzsver, ka literatūrā, mātes tēls nekad nav izteikti akcentēts priekšplānā, kā galvenais tēls, taču līdztekus autores māšu kulta analīzei folklorā, tiek iezīmētas vienotās mātes tēla izveides īpatnības latviešu literatūrā, dažādos gadsimtos, īpaši pārejas laikos:

- 1) 19.gadsimta vidus un nogales tautiskais romantisms, (pārstāvji: Auseklis, Andrejs Pumpurs);

¹⁸ Kursīte J. (1999). *Mātes baltu un Baltijas somugru folklorā un literatūrā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 40.lpp

¹⁹ Kokare E. (1999). *Mātes*. Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē. Rīga: Mācību apgāds NT. 179.lpp

²⁰ Kursīte J. (1999). *Mātes baltu un Baltijas somugru folklorā un literatūrā*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 70.lpp

- 2) 20.gadsimta sākumā – neomītisma tendences (Rainis, Kārlis Skalbe, Aspazija, Fallijs);
- 3) 20.gadsimta 20.un 30. gadi kā nacionālo mītu aktualizēšanas laiks (Rainis, Edvarts Virza, Aspazija);
- 4) 20.gadsimta 60.-80.gadi un folklorisms (Imants Ziedonis, Māra Zālīte, Jānis Peters).

Kā noprotams, visbiežāk mātes tēlu savos darbos ietvēruši dzejnieki. Jau 19.gadsimtā tautiskā romantisma pārstāvis Auseklis savās dzejas rindās visai bieži atsaucies uz māšu kultu, taču zīmīgs radošais piensums ir bijis tas, ka, lai gan mātes tēls lietots tieši no folkloras aizgūtā, aizgādņu jeb dievību nosaukšanas ziņā, tad Auseklis ieviesis un biežāk izmantojis pats savus oriģinālos māšu-dievību nosaukumus, piemēram, Gudrības māte, Prāta māte, u.c.

Kopumā, 19.gadsimta otrās puses dzejniekiem – Auseklim un Andrejam Pumpuram mātes tēla izveides principi sasaucas ar gadsimta atzītākā darba J. V. Gētes „Fausta” otro daļu: „Mātes mīt tur, kur parastajam cilvēkam nav ceļa, - viņšaulē, viņas personificē zemes klēpi. Aiziet pie mātēm, atrast tur ceļu nozīmē nomirt²¹.” Abiem autoriem mātes tēla raksturs dzejā ir divdabīgs – gan kā radītāja, gan kā iznīcinātāja.

Ņemot vērā, ka folklorā un tautiskā romantisma literatūra ir cieši saistīta ar latviešu seno pagātņi, dzīvesziņu un skatījumu uz pasauli, tad var apgalvot, ka priekšstats par mātes tēlu galvenokārt ir pozitīvs, un pat svēts dievību funkcijas izpratnē. Precīzi šo uzskatu raksturo Elza Kokare grāmatā „Latviešu mitoloģiskie tēli folkloras atveidē”: „Visi šie tēli sakņojas priekšstatā par māti – dzīvības devēju un sargātāju; un tāpēc viss, kas saistīts ar dzīvību un nāvi, ar labklājību un veselības apdraudējumu, asociējas ar mātes tēlu. Un vēl – kā plašas saimes, dzimtas vienotāju, lai neteiktu – valdnieci²².”

²¹ Kursīte J. (1999). *Mītiskie elementi Gētes „Faustā”*. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne. 383.lpp

²² Kokare E. (1999). *Mātes*. Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē. Rīga: Mācību apgāds NT. 186.lpp

MĀTES TĒLS K.G.JUNGA ARHETIPU TEORIJĀ

Jungs, analītiskās psiholoģijas aizsācējs, pētot cilvēka psihi un tās attīstību, nonācis pie secinājuma, ka ir tādi simboli, kas regulāri atkārtojas un ir nostabilizējušies cilvēku prātos, tai skaitā, kolektīvajā bezapziņā jeb psihiskajā struktūrā, kurā veidojas mūsu priekšstati par esamību.

Šie tēli ir identiski pat dažādās tautās, kultūrās un gadsimtos: „Kolektīvās bezapziņas raksturojumā Jungs pauž dažādus kolektīvā veidojumus – ģimenes, nācijas, tautu, grupas u.tml. Kolektīvās bezapziņas saturī un to izpausmes veidi konstituē pārpersoniskās dabas kopējo pamatu, kura ir klātesoša ikvienā cilvēkā.”²³

Iepriekš minētos tēlus dēvē par arhetipiem. Pēc iespējas saīsinātāks un tiešāks būtu skaidrojums, ka arhetips ir psihi daļa jeb veidojums, kam piemīt spēja būt universālam jeb visur esošam. Taču arhetipa jēdzienam pastāv arī cits skaidrojums – antīkās filozofijas vēlinā perioda pirmtēls, ideja²⁴. Abiem skaidrojumiem var rast kopsaucējus – pirmtēls, tātad tāds, kas ir pamatā, visiem zināms un pielietojams dažādās jomās un nozarēs.

Jungs, vēlēdamies izveidot precizējumu sava skolotāja, psihoanalītiķa Zigmunda Freida radītajam terminam “individuālā bezapziņa”, radīja strukturētu cilvēka psihi modeļa dalījumu: apziņa, individuālā bezapziņa un kolektīvā bezapziņa. Tieši pēdējā struktūras daļa ir tā, kura nosaka katra cilvēka izdzīvošanas spējas un kura ir nekontrolējama, tajā mīt cilvēces vienotā kultūras pieredze, ko spējam apjaust vien caur arhetipiskajiem tēliem mūsu apziņā un daudz retāk, caur fiziskām darbībām. Bezapziņa tiek uztverta kā dvēseles dzīves sastāvdaļa: „Dvēsele ir daudz plašāka un tumšāka pieredzes joma nekā šauri ierobežotais apziņas gaismas kūlis. Dvēselei pieder arī bezapziņa”²⁵.

Pirmais jēdziens, ko Jungs ieviesa šī veidojuma skaidrošanai, bija *pirmtēls*, tam sekoja vārdu savienojums *kolektīvās bezapziņas dominante* un visbeidzot, 1919.gadā oficiālais nosaukums – arhetips. Par avotu šim jēdzienam ņemti Platona darbi, kuros vārds nozīmējis universālus, simboliskus tēlus, taču īpaši uzsvērts

²³ Šuvajevs I. (2002). *Dzīļu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC. 93.lpp

²⁴ Tezaurs.lv

²⁵ Jungs K.G. (1994). *Dvēseles pasaule*. Rīga: Spektrs. 68.lpp

Platona darbs "Corpus Hermeticum", kurā kāds dievs ieguvis sev nosaukumu *arhetipiskā gaisma*.

Arhetipu var uztvert kā pašu senāko domāšanas formu. Tēli, kurus varētu dēvēt par kopīgiem kolektīvajā apziņā, ir bieži atrodami rakstītās folkloras avotos, tostarp, teikās, mītos, tautasdziesmās un pasakās. Arī mūsdienu pasaule ir bagātināta ar arhetipiskiem tēliem, kurus uztveram caur reklāmām, mākslu un kino, dažādiem literatūras žanriem, protams, arī sapņiem.

Igors Šuvajevs rakstā "Junga pasaule" akcentējis Junga analītiskās psiholoģijas rašanos, tai skaitā, atgādinājis, ka nozīmīgs ir fakts, ko Jungs vairākkārt uzsvēris – nejaukt arhetipisko domāšanu ar instinktiem, kas vairāk attiecināmi uz cilvēka bioloģiskajām pamatvajadzībām un dziņām. Arhetipu drīzāk varētu uztvert kā uzvedības moduli. Turklāt, var apgalvot, ka arhetips sniedz sava veida drošības izjūtu un garantiju, piemēram, pat pēc slimības – šie psihē nostabilizējušies veidoli spēj saglabāties un uzturēt cilvēku pie apziņas²⁶.

Jungs ievieš arhetipu veidus, populārākie no tiem: persona, ēna, anima/animus, patība, gudrais vīrs, māte un bērns. Precīzais arhetipu skaits ir pietiekoši liels un katram no tiem ir vēl sīkāki veidi. Galvenie arhetipi ikvienai personai, individuāli, tomēr bez šaubām kļūst aktuālāki dažādos dzīves posmos. Cilvēks ar šiem tēliem visbiežāk sastopas savos sapņos vai psihoterapijas procesā: „Arhetipi atkārtojas pastāvīgi dažādos laikos kā vienojoši elementi, ko priekšteči ieguvuši viņu pārdzīvojumos, kas rezultējušies noteiktos veidojumos jeb kolektīvās bezapziņas dominantēs. Taču arhetipa izpausmes ir dažādas, tās mainās, kad to apzinās vai uztver, jo to izmaina individuālā apziņa, kurā tas parādās²⁷.”

Anima/animus arhetips ir cieši saistīti, pārklājas ar mātes un tēva arhetipiem, turklāt nosaka bērna attīstību: „Tēva arhetips nosaka autoritatīvu attieksmi, piemēram, pret vīrieti, likumiem, valsti un saprātu. Līdzīgi kā ar mātes tēlu, autoritatīvais tēls tiek aizstāts ar reālu personību. Pirmtēli, aizstājot tos ar konkrētām personībām nezūd, bet gan turpina ietekmēt konkrētās attieksmes pret kaut ko²⁸.” Lai gan bezapziņā māte tik

²⁶ Junga K.G. (1994). *Dvēseles pasaule*. Rīga: Spektrs. 194.-216.lpp.

²⁷ Stūre-Stūriņa I. (2011). *Sievišķās eksistences formas, arhetipi un simboli (Erihs Neumans un Klarisa Pinkola Estesa)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 15.lpp

²⁸ Turpat. 25.lpp

un tā būs primārais tēls, kas apzināti veidos bērna attieksmi pret pasauli, pret sievieti, citiem cilvēkiem, tēvs būs tas, kurš veicinās mātes tēla izveidi apziņā.

Mātes arhetips, ja to raksturo no psiholoģiskā viedokļa, ir izteikta tieksme pēc mātišķuma jebkurā cilvēkā. Viens no mātes arhetipa veidiem ir Lielā māte, taču, kā jebkuru no arhetipiem, arī šo var sistematizēt, piemēram, pēc radniecības tuvības pakāpēm: māte, vecmamma, pamāte, vīramāte un sievasmāte, taču tālāko sarakstu var veidot pievienojot arī krustmāti vai jebkuru citu sievieti, kurā savā ziņā ir nozīmīga – aukle, ciltsmāte u.tml. Jungs uzskatīja, ka bērns, piedzimstot un uzaugot, ietekmējas ne tikai no bioloģiskās mātes, bet arī no Lielās Mātes arhetipa jeb universāla attēla vai simbola, kas nostabilizējies kolektīvajā bezapziņā.

Bērna priekšstats par māti var pilnībā neatbilst bioloģiskajai mātei, tas ir atkarīgs no temperamenta un personības rakstura iezīmēm kopā, precīzāk šo domu raksturo pats Jungs: „Arhetipi ne tik daudz attēlo fiziskos faktus, cik to, kā dvēsele pārdzīvo fiziskos faktus.²⁹” Tādējādi top skaidrs, ka, lai labāk saprastu arhetipu nozīmi, svarīgi izvērtēt nevis fiziskos cēloņus, bet analizēt, kā attiecīgais notikums iedarbojas uz psihi – kādas sekas tiek atstātas emocionāli.

Mātes arhetips iezīmē pretstatus, piemēram, simpātiskā, gādīgā, saprotošā māte un neglītā, pavedinošā, ļaunā māte. Primitīvi varētu izdalīt – sliktās un labās mātes. Par pirmās, labās mātes piemēru var pastāvēt Jaunava Marija un pie otrā tipa – hinduisma dieviete (māte) Kali, kura aprija savus bērnus, Jungs otro mātes tipu dēvē par Šausmīgo māti. Pat ja reāli bērns saprot, ka viņa īstā māte nav ne Jaunava Marija, ne Kali, pastāv iespēja, ka viņš varētu pret bioloģisko māti attiekties kā pret vienu no šī tipiem.

Lai precīzāk noteiktu atšķirību starp abām mātēm, jāizprot došanas un ņemšanas līdzsvars: „Atraidīšana un mīlestības atņemšana ir Sievišķā arhetipa gribas negatīvā aktivitāte. Atraidīšana no mātes ir saistīta ar atņemšanu. Lielā Māte gan dot, gan atņemt, tā dod dzīvību un paņem atpakaļ sevī to, kas no tās radies. Visas labās īpašības, piemēram, barošana un aizsardzība, ir saistītas ar Lielo Labo Māti, bet ciešanas un grūtības ar Lielo Šausmīgo Māti³⁰.”

²⁹ Jungs K.G. (1994). *Dvēseles pasaule*. Rīga: Spektrs. 163.lpp

³⁰ Stūre-Stūriņa I. (2011). *Sievišķās eksistences formas, arhetipi un simboli (Erihs Neumans un Klarisa Pinkola Estesa)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 52.lpp

Mātes arhetipa veids – Lielā māte ir pats būtiskākais un sievišķīgākais, tam ir neskaitāmi daudz simbolu dažādās tautās. Šāds vārdu salikums asociējas ar dažādām sfērām – pirmmāte, visas pasaules radītāja folkloras izpratnē, šis tēls tiek pieminēts arī reliģiskajā sfērā, līdzās mātei Marijai, kā arī simboliski tiek lietots mātes dabas apzīmēšanai.

Bez iepriekš minētajām sfērām, Lielās mātes tēlu ataino ar arhaiskiem priekšmetiem, kā arī dziļumu simbolizējošām vietām, piemēram, ala, okeāns. Lielā māte var apzīmēt arī dievišķus tēlus: Dēmetru, Mariju, latviešu Māras tēlu u.c.

No psiholoģiskā viedokļa, Lielā māte saistās ar neapzināto pasauli. Turklāt, pirmatnējais, pozitīvais mātes tēls saistās ar prasmīgu audzināšanu, arhetipa galvenās īpašības ir novērojamas ikvienā mātē, kura prot un ar prieku rūpējās par savu pirmdzimto. Tieši nepiespiestās, regulārās rūpes par mazuli un beznosacījuma mīlestība padara jebkuru māti līdzvērtīgu Lielajai mātei. Tādējādi var apgalvot, ka Lielā māte ir katras mātes elks – iekšējās drošības un pārliecības avots.

Kā vēl viens no jēdzieniem, kas Junga praksē ir saistīts ar mātes tēlu ir *mātes kompleks*, kas tiek lietots aprakstot pieredzi, kas saistīta ar attiecībām starp personu un viņa māti. Kā negatīvs piemērs, kur komplekss izpaužas – vīrietim ir bail izveidot nopietnas, noturīgas attiecības ar pretējo dzimumu vai arī viņš ir homoseksuāls, taču vissmagākajā formā – var ciest no impotences. Iedarbība uz sievieti nav pietiekoši plaši izpētīta. Tomēr pieminēts fakts – ja mātei piemīt šis mātes komplekss, var novērot, ka pavisam negaidīt var izpausties kāda no labās vai sliktās māte pazīmēm, un, ja tās nav iespējams normalizēt, tad var tikai atzīt, ka labāks būtu gadījums, ja bērns dzīvotu ilūzijās par ideālo mātes tēlu (arhetipu) nekā kopā ar savu īsto māti³¹.

Bez tam, Junga uzskata, ja sievietei nepiemīt mātišķums, tad viņa nododas prostitūcijai un miesas baudām, aizmirstot par sievišķo būtību – dzemdēt bērnus. Attiecību un ģimenes veidošanās galvenokārt ir atkarīga no sievietes spējas saglabāt sevī mātes radītājas funkciju. Turklāt, vīrieši labi sajūt, kāds ir sievišķais starojums: „Sievietes tēlam vīrieša psihē bieži trūkst ierastais mātišķums no mātes tēla, bet īstenojas ideja par tīri individuālām attiecībām, kas nav saistītas ar dabisko vairošanās mērķi³².”

³¹ Junga K.G. (1996). *Psiholoģiskie tipi*. Rīga: Zvaigzne ABC

³² Junga K.G. (2001). *Dzīve. Māksla. Politika*. Rīga: Zvaigzne ABC. 75.-76.lpp

TĒLU IZVEIDES PRINCIPI 19.-20.GADSIMTA MIJAS AUTORU DARBOS

RŪDOLFA BLAUMAŅA PROZA

Rūdolfis Blaumanis latviešu literatūrā viennozīmīgi sasniedzis vēl līdz šim nepārspētas drāmas meistara virsotnes, taču arī proza, īpaši novelistika, izpelnījusies augstu novērtējumu. Blaumaņa debija literatūrā sākas 19.gadsimta 80.gados. Vieni no pirmajiem stāstiem, tai skaitā, „Nezāle” vispirms tiek rakstīti vācu valodā un tikai pēc tam tiek tulkoti.

Laikā, kad Blaumanis pievēršas prozai, latviešu literatūrā var minēt pāris spēcīgus rakstniekus-prozaiķus – stāstus raksta Apsīšu Jēkabs (1858-1929), nepārspēts ir Brāļu Kaudzīšu romāns „Mērnieku laiki” un savas dzejnieka un prozaiķa prasmes sācis apliecināt Blaumaņa laikabiedrs Jānis Poruks (1871-1911). Blaumanis apvieno abus aktuālos prozas autorus, viņa darbos ir gan daļa no romantiķa Poruka akcentētās dvēseles dzīves, ilūzijām un sapņiem, kā arī reālista Apsīšu Jēkaba – reāli apstākļi, objektīvs skatījums uz apkārt notiekošo: „Blaumanis ir pirmais latviešu prozists, kurš apzināti, argumentēti un konsekventi uzsver formas, kanonu jēgu un nozīmi augstvērtīga literāra darba radīšanā. Viņaprāt, tieši literārās tehnikas sīka pārzināšana un darbu slīpēšana, izdziļināšanās raksturu psiholoģijas niansēs un konfliktos ir mākslas darba vērtības galvenais priekšnoteikums³³.”

Autora talants un jaunpienesums stāstos parādās caur to, ka tēli vairs netiek parādīti caur darbību vai attēlojot iekšējās pārdomas un pārdzīvojumus, drīzāk tiek runāts par tēliem – apraksts un sniegts nepārprotams pamatojums viņu rīcībai. Blaumanis savu pieeju visticamāk aizguvis no tā laika modernās literatūras ārzemēs: „Rādīt cilvēku kā individualitāti ir ne tikai R.Blaumaņa īpatnība, bet gan Eiropas 19. Gadsimta beigu – 20.gadsimta sākuma mākslas īpatnība, arī tā rakstnieks tuvina latviešu literatūru Eiropas kultūrai³⁴.”

Savu oriģinālo rakstīšanas tehniku – vienlīdzīgi spēcīgu, psiholoģiski precīzi veidotu tēlu radīšanu izmantojis teju visos savos daiļdarbos. Tēli jau ir

³³ *Rūdolfis Blaumanis*. Latviešu literatūras vēsture, 1.sējums. Rīga: Zvaigzne ABC. 203.lpp

³⁴ Kalniņa I. (1995). *Rūdolfis Blaumanis*. Mācību materiāls. Rīga: Latvijas Universitāte. 9.lpp

nostabilizējušies kultūras apziņā un ir tik atpazīstami, ka jaunākajā literatūrā noteikti spētu iekļauties teju jebkurā žanrā, lietoti reminiscences veidā. Ir pietiekoši daudz informācijas par dažiem no tiem – iespējamās personības, kas reāli saistās ar Blaumaņa izcilajiem daiļdarbu varoņiem vai tieši autora radīto tēlu prototipiem: „Daļa prozas sacerējumu tiek iecerēta, izmantojot prototipus un protosīžetus. Par prototipu ir pamats uzskatīt nevis kuru katru cilvēka tēla līdzinieku dzīvē, bet gan rakstura reālo ierosinātāju. Tēla ieceri var rosināt kāda viena reāla persona, kā Pēteris Girgensons (dažviet Jirgensons; Kokneses muižas staļļa puisis) Edgara rakstura ieceri R.Blaumaņa novelē „Purva Bridējs”, bet tās var būt arī divas, kā Made Kapmale un Made Svile-Peņģerote (abas draudzenes) Kristīnes rakstura iecerē šai novelē, un pat vairākas³⁵.” Blaumanis prototipā spējis saskatīt tās rakstura īpašības, kas devušas pateicīgu materiālu tēla prasmīgai tipizācijai. Turklāt par Pēteri Girgensonu un viņa saistību ar Edgara tēlu, autors komentējis ar frāzi: „Viņš bija tāds, par kādu viņu esmu tēlojis: kaislīgs, bet cēls, „samaitāts”, bet labs³⁶.”

Autora daiļradē parādīti spilgti sieviešu raksturi, kas iepriekšējo gadu un gadsimtu prozā netika ievēroti. Kristīne („Purva bridējs”), kura, spītības un arī mīlestības dēļ, nepakļaujas mātes gribai – lūkoties pēc turības, pārticības, bet tic jūtu pasaulei: „Kristīne sasauca ar tām 20.gadsimta sākuma literatūras varonēm, kas tiecas palīdzēt netikumam straumē lejupslīdošam vīrietim ar savu mīlestību³⁷.” Pēc noveles sižeta, protams, ir skaidrs, ka arī Vešeriene jaunībā bija cerējusi izmainīt savu vīru, kas viņai nav izdevies, tamdēļ vismaz vēlas, lai meita nepieļauj viņas kļūdas, taču Kristīne pārstāv jaunāko laiku sievieti – neatkarīgu, spītīgu un apņēmības pilnu, kurai „visas durvis ir vaļā”.

Nereti tiek pieminētas Blaumaņa attiecības ar māti, kuras bijušas visnotaļ tuvas. Jau no bērnības dēls ticis stingri audzināts: „Tieši Ērgļu muižā māte sāk savu dēlu audzināt vāciskā garā, jo viņa labi apguvusi vienu no dzīves pamatpatiesībām – latvietis var ieņemt materiāli nodrošinātu un sociāli stabilu stāvokli, kļūstot par vācieti un iegūstot praktisku amatu.³⁸” Vēstulu rakstīšana mātei līdz pat 1886.gadam noris

³⁵ Tabūns B. (1988). *Sacerējuma tapšana*. Prozas specifika. Rīga: Zinātne. 192.lpp

³⁶ Blaumanis R. (1959). *Vēstule Eiženam Bergmanim*. Kopotie raksti 7.sējums. Rīga. 381.lpp

³⁷ Kalniņa I. (1995). *Rūdolfs Blaumanis*. Mācību materiāls. Rīga: Latvijas Universitāte. 9.lpp

³⁸ Kalniņa I. (1995). *Rūdolfs Blaumanis*. Mācību materiāls. Rīga: Latvijas Universitāte. 3.lpp

vāciski, dēls tiek sūtīts mācīties Ogres pagasta vācu privātskolā, tādēļ vācu valoda dominē gan bērnības, gan jaunības gadu ieskaņās, tikai apzināta mācīšanās – latviešu valodas kopšana un pareiza lietošana ir vienīgais ceļš uz talantīgā, jaunā autora panākumiem literatūrā.

Katrs otrais latviešu literatūras zinātnieks, kaut tikai pašos pamatos, noteikti zinās Blaumaņa Raudupieti. Nereti tieši Raudupietes vārds pievelk sev negatīvo nokrāsu – latviešiem sava Mēdeja³⁹. Abas mātes noteikti raksturo egoisms – tiekšanās pēc savām ilūzijām, kaislība un arī nežēlība: „Mēdejas un Raudupietes tēlu skatīt paralēli pirmām kārtām mudina savu bērnu nogalināšanas (vai nepretošanās nāvei) motīvs. Tā kā tādu pretdabisku rīcību abi autori ieliek sievietes mātes domās un rokās, vispirms aplūkojams abām potenciāli kopīgais vai līdzīgais, protams, izvirzot būtiskāko⁴⁰.” Varētu apgalvot, ka abu māšu spēcīgā greizsirdība un kaislība nerodas bez pamata, vainīga vēl cita sieviete, konkurence, kurai pieder iemīļotā vīrieša uzmanība, tālab bērnu iesaistīšana *konfliktā* pirmatnēji kalpo kā atriebe.

Blaumanim, aizsākot novelistiskas žanru latviešu literatūrā, izdodas lasītāju padarīt saprotošu, liekot iztēloties un izjust tēlu motivāciju un pārdzīvojumus: „1889.gadā uzrakstītā novele „Raudupiete” ir viens no pirmajiem darbiem latviešu literatūrā, kur lasītājs, ka ne tieši attaisno sievieti, kur kaisles dēļ ļauj noslīkt dēlam, tad vismaz izprot un neiznīcina Raudupieti. Viņas nāve nav ne autora izdomāts sods, ne likumsakarīgs viņas grēcīgās dzīves gals, bet drīzāk atbrīvošanās no tālākās drūmās dzīves vai Raudupietes nežēlīgs savas dzīves novērtējums⁴¹.” Novelistika, līdz ar Blaumaņa inovācijām, latviešu literatūrā kļūst par piemēru jaunajiem rakstniekiem, jo tajā nav neprecizitāšu vai noviržu, plašu, nevajadzīgu biogrāfisku aprakstu, tēli tiek doti gatavi – nepārprotami skaidri, bez liekas informācijas. Arī noveles attīstība ir precīzi nostrādāta: „Sižeta attīstībā skaidri izceļas visi galvenie mezgla punkti, īpaši kulminācija un fināls. Rakstniekam bijusi vajadzīga tikai puslappusīte, lai reljefā un

³⁹ Sengrieķu mitoloģijā — Kolhīdas valdnieka meita, burve, kas argonautam Jāsonam palīdz iegūt zelta aunādu; Jāsonam par neuzticību atriebdamās, nogalina savu sāncensi un savus un Jāsona dēlus

⁴⁰ Rūmniece I. (2013). *Blaumaņa Raudupiete – vai Mēdeja?* Rūdolfs Blaumanis : teksts un konteksts. Rīga: LU akadēmiskais apgāds. 28.lpp

⁴¹ Kalniņa I. (1995). *Rūdolfs Blaumanis*. Mācību materiāls. Rīga: Latvijas Universitāte. 5.lpp

konkrētā vidē divus sociāli un psiholoģiski atšķirīgus raksturus nostādītu cīņas pozīcijās, loģiskās un motivētās⁴².”

Netipiskākas ir salīdzinoši lielā apjoma noveles, tostarp, „Purva bridējs” un „Raudupiete”. Noveles žanra pazīmēm tiek pievienotas arī stāsta vai pat romāna īpatnības, piemēram, novelē „Purva bridējs” vairāk tiek akcentēts arī vides un apstākļu apraksts, kas tomēr neizvirzās priekšā galvenajai sižeta līnijai: „Šīm atzarēm nav patstāvīgas attīstības iespēju, tās pilnīgi un nedalīti pakļaujas galvenajai – Kristīnes un Edgara attiecību līnijai. Pārējās personas ir tikai galveno varoņu „atbalsis”, konflikta sekmētājas un gausinātājas, dramatiskās atmosfēras atspoguļotājas⁴³.” Arī sižeta darbība izvērstā garākā laika posmā, bet arī šai atkāpei no vispārpieņemtajiem noveles standartiem ir sava nepieciešamība – parādīt rakstura spilgtāko īpašību, galveno pārmaiņu rašanos. Laika paplašinājums spilgti parādīts „Raudupietē”, kurā smalki, pakāpeniski aprakstīts, kā pieaug mātes nepatika pret dēlu.

Kopumā Blaumaņa rakstīšanas stilam raksturīgs līdzsvars un samērība. Stāstos lielāks akcents tiek likts uz notikumu plašu izklāstu, bet novelēs parādās negaidīti, pat asi notikumu pavērsieni: „R.Blaumaņa proza risina vispārcilvēciskas problēmas, akcentē mūžīgo cilvēkā, tādējādi izvedot prozu no latviski etnogrāfiskā aplociņa, kurā bija jāpierāda, ka latvietis vispār var būt cilvēks. Tajā pašā laikā R.Blaumaņa varoņi nekad nezaudē nacionālo sakņojumu, bet latviskais atklājas caur raksturiem (viņa darbos dominē intravertais cilvēku tips, ko uzskata par latviešiem visraksturīgāko), vērtību sistēmu, valodu, humoru, bet ne ar īpašiem tautiskiem paņēmieniem – dziesmām, dejām, publicistiskām atkāpēm vai skaistiem monologiem⁴⁴.”

⁴² Smilktiņa B. (1999). *Dzīves pilnskanības apliecinājums R.Blaumaņa novelistikā*. Novele. Stili, virzieni, personības latviešu novelē (līdz 1945.gadam). Rīga: Zinātne. 38.lpp

⁴³ Smilktiņa B. (1999). *Dzīves pilnskanības apliecinājums R.Blaumaņa novelistikā*. Novele. Stili, virzieni, personības latviešu novelē (līdz 1945.gadam). Rīga: Zinātne. 49.lpp

⁴⁴ Kalniņa I. (1995). *Rūdolfs Blaumanis*. Mācību materiāls. Rīga: Latvijas Universitāte. 6.lpp

AUGUSTA SAULIEŠA PROZA

Augusts Saulietis nav bijis viena konkrēta literārā žanra pārstāvis, rakstījis gan stāstus, lugas, dzeju, arī tēlojumus, apceres un esejas. Taču vislabākos panākumus guvis tieši īsajā prozā, rakstot stāstus. Profesionāli rakstīt un publicēties sācis 19. gadsimta 90. gados žurnālā "Austrums". Saulieša prozai galvenokārt raksturīga lauku vide un dabas klātesamība sižetā, tostarp zeme, ūdens un mežs kā dabas skaistuma avoti un izteicēji.

Saulieša daiļradē iespējams saskatīt daudzu atzītu latviešu prozas autoru rakstīšanas tradīcijas: reālisma pārstāvju J. Neikena (gads), brāļu Kaudzišu, Apsīšu Jēkaba (gads), arī simbolisma un jaunromantisma, piemēram, J. Poruka. Saulieša prozā spilgto emocionālo izjūtu attēlojums sasaistīts ar nepiepildītām ilgām pēc skaidras patiesības.

Galvenās tēmas, kas aplūkotas Saulieša darbos ir ciešanas, vientulība un atšķirtība jeb atšķiršanās no citiem, bieži tiek pieminēta sirdsapziņa un vainas apziņa, kā arī nesekmīgā tiekšanās pēc ideāla. Daiļdarbu kompozīcijā noteikti jāpievērš uzmanība zemtekstam: „Saulieti var dēvēt par traģiskas, pesimistiskas pasaules izjūtu smalku, daudzpusīgu atainotāju. Rakstnieks talantīgi ir radījis cilvēka zemapziņas dziļumus, mēģinājis minēt lielo mīklu un noslēpumu – cilvēka dvēseles dzīvi⁴⁵.”

Autora simpātijas pret lauku vidi izpaužas arī veco ļaužu tēlojumā: “Vismīļāki A. Saulietim bija vecie zemnieki. Ar tiem viņš labprāt mīlēja sarunāties un atrada sirsnīgu saskaņu⁴⁶.” Zemnieku vide un ļaudis pašam autoram bija vistuvākie, tālab arī daiļradē tēli, kuri dzīvo lauku vidē, kā pamatiedzīvotāji nevis ienācēji, ir paši patiesākie un uzticamākie, tādi, kuriem lasītājs jūt līdz un cer, ka varonis sasniegs laimi, izķepurosies no problēmām un viņa dzīvē ienāks gaišas dienas.

Jāpiemin arī fakts, ka arī līdzcilvēku pārdomās Saulieša tēls palicis kā kārtīgs, cienījams vīrs, ar patiesām, dziļām un nedaudz sērīgām acīm, taču bez nevienas pašas dusmu vai negācijas pazīmes. Rīgas ielās Saulietis izcēlies ar savu nosvērto stilu – allaž uzvalkā, nopietnu sejas izteiksmi, vienmēr lielisku stila izjūtu (sekojis līdzī

⁴⁵ Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 5.lpp

⁴⁶ Vičs, A. (1933). *A. Saulietis*. Audzinātājs. no. 2 (1933): 4. 34.lpp

modei) un smalkumu. Lai gan nevar noliegt, ka autorā bijis arī kritiķa un tiesātāja gars, tomēr visus nosodījums iespējams attaisnot ar autora vēlmi iemācīt lasītājiem, tai skaitā, līdzcilvēkiem cilvēcību, ko viņš lieliski pauž arī savā daiļradē: “Labākie sasniegumi viņam stāstā un novelē, kur viņš ar lielu meistarību parāda cilvēka dvēseli, viņa iekšējo būtību, un lirikā, kur dabas motīvi savijas ar ideālista ilgām pēc augstvērtīgas vienpatņa un sabiedriskas dzīves, pie tam prasot visu labu no ne apstākļu grozībām, bet no cilvēka paša iekšējo spēku pārveidības⁴⁷.”

Vairums lasītāju, kas saskārušies ar Saulieša prozu, noteikti apgalvos, ka rakstnieka darbi ir tikai pilni sāpēm, skumjām, pat bezcerības, tam var piekrist, Saulietis latviešu literatūrā noteikti ir viens no drūmākajiem stāstniekiem, viņa daiļrade ļoti reti iezīmē kādu priecīgu momentu. Atsevišķi gaišuma, cerības momenti pavīd tikai pāris stāstos. Piemēram, stāstā „Purvā”, kurā galvenais varonis pieņēmis kādu svarīgu, izšķirošu lēmumu, stāstā „Pērkons”, kurā pārvarēta kāre atriebties un stāstā „Aiz sniega un tumsas”, kurā lasītājam tiek dots cerības stars nolemtā situācijā.

Īpaši tuvs, varētu apgalvot, ka pat elka vietā, Saulietim bijis krievu rakstnieks Mihails Ļermonovs (gads), kurš varētu būt kā vēl viens ietekmes avots vientulības izjūtas tēmai. Pats Saulietis Ļermontova rakstības stilam piedēvējis tēlaino vārdu salikumu „pasaules aukstums”, kuru arī centies un veiksmīgi spējis iekļaut pats savā autora rokrakstā.

Visticamāk savu melanholisko, pat depresīvo noskaņojumu autors guvis no patiesi piedzīvotā. Bērnībā izjustais parādās tēlojumos „Dienvidī”, „Aiz zilā loga”, „Kāvi” un „Lielās ēnas”. Aprakstītās sajūtas nepauž pārlietu laimīgas mazotnes atmiņas: „Savu zēna gadu pasauli ap sevi viņš pārsvarā redz baiļpilnu, mistiski noslēpumainu, tādu, kura vilina, bet, kurā ieejot, jāpārvar lielas mokas. Tās ir tik lielas, ka zēnam parasti jānožēlo sava ieskatīšanās svešādajā un drausmīgajā apkārtne⁴⁸.” Iespējams šīs bailes tā arī nepazūd visas dzīves garumā, tās skar arī viņa daiļrades tēlu pasaules izjūtu. Bērnības satraukums, bailes vien pāriet uz citu izpausmi, tostarp bailes palīdz izjust patiesu līdzjūtību, ko rakstnieks savā ziņā māca sajūst arī lasītājam – rakstot par reālo, paspilgtinot drūmo, kas parasti arī piesaista

⁴⁷ Egle K. (1933). *Saulietis — mākslinieks*. Latvijas Kareivis. no. 23 (1933): 2.lpp

⁴⁸ Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 5.lpp

cilvēkus. To arī varētu definēt par Saulieša galveno daiļrades uzdevumu: „Rādīt bezcerības pilno cilvēka dzīvi šai noslēpumainajā „āra tumsā”⁴⁹. Sāpes, kurās

Ja uzskatāmos bērnības tēlojumus varētu tieši attiecināt uz pašu autoru, tad var secināt, ka jaunības gados nav bijusi sveša ne vientulība, pat ne pamestība, kas varbūt nebūtu nekas pārsteidzošs zēnam, kurš audzis laukos un daudz laika pavadījis viens pats. Taču trauslā, jūtīgā uztvere veicinājusi apkārt notiekošo pārdzīvot daudz emocionālāk un ilgstošāk: „Vientulība no bērnības viņam asociējas ar „neaptveramu tukšumu un klusumu”⁵⁰.”

Lai neveidotos nepatiess iespaids par Saulieti, kā tikai depresīvu stāstnieku, jāmin autora ironiskā puse, kura atrodama t.s. Prātaiņu cikla stāstos, tai skaitā, „Kā Prātaiņos Taisnības komisijas gaidīja” un „Revolūcija Prātaiņos”, humoristiskajos stāstos un komēdijās. Piemēram, stāstos par Prātaiņu novadu autors satīristiski attiecas pret novada ļaužu aprobežotību, kas izpaužas pārlieku lielajā gudrošanās mākslā: „Par visu vairāk Saulietis ir izsmējis tieši aprobežotību. To viņš atliku likām ir vērojis (un arī ne reizi pats dabūjis ciest) savā dzimtajā Grašu pagastā⁵¹.” Taču tieši ironijas ziņā Saulietim nav raksturīga nepārprotama, viegli nolasāma satīra, tā pārsvarā ir slēpta, talants slēpjas mākslā attiekties pret kariķējamo nopietni, iejusties vienlīdzīgā pozīcijā un iesaistīties no pretējā viedokļa. Autors liek kariķētajiem nonākt tādās situācijās, lai pats varonis apzinātos savu muļķību un aprobežotību, kā arī lieliska ir prasme atrast pašu dīvaināko, taču piesaistošāko varoņa rakstura detaļu, kura nepārprotami padara situāciju un pašu tēlu asprātīgu, liek lasītājam smieties vai padara tēlu pat tik ironisku, ka sāk atbaidīt.

Nozīmīgs ir personīgs fakts, ka Saulieša māte vienmēr palika par pašu svarīgāko un tuvāko autoram zināmo cilvēku. Tieši māte bija tā, kas bija blakus un palīdzēja dēlam pārdzīvot bērnības neskaitāmās bailes. Mātes tēls ir bieži lietots arī daudzos stāstos, kuru raksturos noteikti iezīmējās dēla reālais mātes novērtējums: „Tieši māte ir kā pestītāja no dvēseles mokām, māte kā dvēseles miera un stabilitātes

⁴⁹ Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 6.lpp

⁵⁰ Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 7.lpp

⁵¹ Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 12.lpp

devēja Saulieša darbu centrā. Māte ir kā ētisko vērtību glabātāja, pie viņas ētiskiem priekšstatiem un pārlicības piemērojama bērna dvēseles dzīve⁵².” Visbiežāk mātes tēls saistīts ar mātes-dēla vai mātes-meitas attiecībām. Īpaši mātei veltīts ir stāsts „Nesaules zemē”, kurā bēdas un mīlestība veido pilnīgo skaistumu. Veltījumi mātei rodami arī Saulieša dzejā, piemēram, garajā dzejojumā „Klusā nedēļa”.

Tieksmi pēc tipiski latviskās lauku vides, nacionalitātes un tradīcijām dēls visticamāk mantojis no mātes: “Māte – liela tautas dziesmu un pasaku zinātāja. Saulietis ieaug senču tradīcijās, kas tiek koptas svētkos un ģimenes godos⁵³”. Liels ir Saulieša pārdzīvojums 1895.gadā, kad nākas guldīt māti smiltājā – neizdziedināma kaite izrādās stiprāka. Turpmākajā lirikā īpaši jūtams dēla pārdzīvojums – bez mātes mīlestības un rūpēm pasaule atgriežas bērnībā sajusto baiļu gūstu.

Galvenā prozas ievērība un vērtība iezīmējas arī stāstos atveidoto tēlu raksturu izveidē, Saulietis ir veiksmīgs raksturu analizētājs. Raksturu īpatnības izpaužas attiecīgajos sižeta notikumos, tiek akcentētas nepieciešamās epizodes, uzmanība pievērsta detaļām un caur dialogiem parādītas personības šķautnes. Autors savos tēlos parāda arī tipisko latvieša būtību: „Neviens cits tā kā Saulietis nav tēlojis latviešu cilvēka savrupības un vientulības tieksmes, rakstura cietību un lepnumu un sirds maigo jūtību, vieglo ievainojamību. Viņa cilvēki ir tikai ārēji kā no dzelzs un akmens, skarbi un pārlicēgu tuvību atvairoši, iekšēji tie trīsuļo jūtās, ir sensibli un kā mimoza saraujas no katra pieskāriena. Un tāda ir vairumā latviešu daba, un tāpēc Saulietis ir īsti latvisks dzejnieks⁵⁴. ”

⁵² Lūse D.(1999). *Personības iezīmes*. Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam. Rīga: Latvijas Universitāte. 8.lpp

⁵³ Zirņītis E. (1970). *Augusts Saulietis*. Tilts, no. 104-105 (1970): 40.lpp

⁵⁴ Veselis J. (1936). *Pārdomu grāmata*. Rīga: Valters un Rapa. 162. – 163.lpp

JĀŅA PURAPUĶES PROZA

Jānis Purapuķe latviešu literārajā telpā atpazīstams ne vien kā rakstnieks, bet kritiķis un teorētiķis. Visu savu mūžu nostrādājis sev tuvajā, skolotāja amatā. Literāro darbību sācis ar humoreskām, kuru dēļ saņēmis bargu Jaunās strāvas kritiku. Vēlāk daiļradi pilnveidojis ar latviskiem, atpazīstamiem simboliem.

Pēc pamata izglītības iegūšanas, Purapuķe iestājās Baltijas skolotāju seminārā, kurš tajā laikā atradās Rīgā. Vēl apmeklēdams semināru, viņš diezgan ātri dabūja praksi – tika strādāt pie Māteru Jura, „Zemkopja” pielikumā, vēlāk strādājis arī citos laikrakstos, kur publicējis arī atsevišķus rakstus, visvairāk humoristiska satura: „Viņa humoreskās ir gan daudz brutālu vietu, daudz pārspīlējumu, bet tautā šie raksti atrada cienīšanu un tika daudz lasīti⁵⁵.” Kā rakstnieks Purapuķe kļuva pazīstams diezgan īsā laikā. Pēc semināra beigšanas, 1883.gadā uzreiz uzsāka savu pedagoģisko darbību, kuru turpināja gandrīz divdesmit gadus. Visilgāko posmu strādājis Skrīveru pagasta skolā.

Viedokļi par Purapuķes pirmajiem mēģinājumiem sevi pierādīt latviešu literatūrā nav pārāk glaimojoši, tika kritizēta humoresku kvalitāte, tās uztvēra kā neizteiksmīgas un pat naivas. Taču, kāds anonīms autors, laikrakstā „Tēvija” objektīvi vērtē tolaik jaunā autora iespējas vēl kārtīgi neniformētā literatūras žanrā: „Rakstniecības laukā Purapuķe sāka nodarboties agrā jaunībā, varētu pat teikt – bērībā. Un viņa raksti atrada telpas laikrakstos. Negribam teikt, ka nelaiķa jaunības raksti bija bezklūdaini, ievērojami. Bet tomēr tur šis tas bija īpatnīgs un asprātīgs. Un tad mums vēl jāievēro, ka tajā laika iesācējam latviešu rakstnieka satīriķim bija ļoti maz šādu paraugu, pēc kuriem tie varētu pieturēties, iekams attīstās un nodibinās viņu īpatnība.⁵⁶”

Autors ir tipisks veco, patriarhālo uzskatu pārstāvis, kurš, lai gan atzīst un savos darbos arī piemin gadsimta aktualitātes un jauninājumus sabiedrības ikdienā, tomēr raksturīgā tieksme nosodīt, aizrādīt un reizēm pat sodīt, ne mazums parādās daiļradē kā nepatika pret jaunās paaudzes pārlietu lielo modernizācijas atbalstīšanu.

⁵⁵ Bez.aut. (1902). *Jānis Purapuķe*. Tēvija, no. 46.

⁵⁶ Turpat.

Kad 19.gadsimta 80.gadu nogalē publicē Apsīšu Jēkaba reālistiskos stāstus, arī Purapuķe sāk pievērsties reālisma virzienam literatūrā. Kā galvenos autora daiļrades elementus var minēt: objektīvu, reālistisku skatījumu uz notiekošo, ironijas pieskaņu un romantisma ideju un tēlu pilnīgu anulēšanu.

Laikabiedrs Andrievs Niedra noliedz, ka Purapuķe jebkad būtu vēlējies iemantot slavu un atpazīstamību ne dzimtenē, ne ārzemēs: „Jo taisni Purapuķe nekad nav dzinies – atraisīt savu darbu no savas dzimtenes lietām; viņš negribēja piegriezties starptautiskajām problēmām, un viņš arī nebūtu varējis; tādām lietām viņa izglītība bija par mazu⁵⁷.” Turklāt Niedra aizstāv Purapuķes kritiku gan pret autoriem, gan darbiem, to skaidrodams, kā netiešu, tomēr arī pieļaujamu sava viedokļa izteikšanas veidu, no kura neviens taču nav cietis.

Populārākie un atpazīstamākie darbi ir romāns „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” un stāsts „Spieķis un divi suņi” (1900). Stāstā, atšķirībā no romāna, izmantots precīzais, patiesais autora rakstīšanas stils: „Stāsts raksturo Purapuķes aso un humoristisko skatu, viņa spēju realitātē esošās netaisnības neizlīdzināt ar melodramatiskām ilūzijām. Stāstam piemīt čehoviska grūtsirdība un vienlaikus gaišs poētiskums⁵⁸.”

Savukārt romānā autors savu lielo ticību latviešu tautai, ka tā reiz iegūs *savu kaktiņu*, šķiet izteicis kā pareģojumu Latvijas nākotnei, par ko vien Purapuķe būtu pieminams kā nacionālo ideju paudējs latviešu literatūrā. Pēc šī darba uzrakstīšanas latviešu tautai vārdi "savs kaktiņš, savs stūrītis zemes" ieguvuši atpazīstamu nozīmi, kas simbolizē tautas agrāko vēsturi, laikus, kuros pašu zemniekiem vairākus gadu simtus bija jālolo cerības par savu brīvo zeme, kura tobrīd bija tikai ilūzija.

Pārējie darbi lielākoties veltīti sava gadsimta atspoguļojumam, īpaši sabiedrisku cīņu un parādību asumiem, tie nav mākslinieciski spēcīgi, maz tiek pieminēti un lielāka daļa jau lēnām nonāk aizmirstībā. Par vienīgo šo darbu vērtību varētu uzskatīt tikai literatūrvēsturisko nozīmi.

Andrievs Niedra savā kritiskajā rakstā par Purapuķes augstāko sniegumu prozā parāda citu autora pusi, kuru varbūt ne katrs ir apzinājies – runājot par drūmo

⁵⁷ Niedra A. (1931). *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Nemiera ceļi. 3.sējums. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa.

⁵⁸ *Jānis Purapuķe*. Latviešu literatūras vēsture, 1.sējums. Rīga: Zvaigzne ABC. 250.lpp

situāciju latviešu zemnieka dzīvē, autors iekļauj arī savu sāpi: „Bet saprast Purapuķes pārlicības un ticību šis grimšanas stāsts tomēr palīdz: viņš rāda tās sāpes un to grūtumu, kas bija iegulies rakstnieka dvēselē, noraugoties uz to jaunās paaudzes daļu, kas vieglu sirdi atšķiras no dzimtās zemes, un kas nav mācījušies izprast darba jaukumu; un arī to rāda šī stāsta daļa, cik augsti ir stādījis sievieti, sievas un mātes nozīmi mūsu dzīvē „Sieviešu ienaidnieka” autors: viņš tic, ka sieva tur savās rokās svētību un postu⁵⁹.”

Kāds nezināms, neatšifrējams autors rakstā par Purapuķi daudzina autora dzīves uztveri un savā ziņā arī principu, ko viņš meklēja literatūrā un puda savos paša daiļdarbos: „Un savā mākslā tāpat kā dzīvē Purapuķe nogriezās no tiem, kas daudz runā un maz dara, pievienodamies tiem, kas nežēlojās nevaimanāja, bet strādāja. Pie latviešu zemnieka Purapuķe atrada to gribu, stipru runu, neatlaidību, spēku un ticību savam darbam. Tikai pēc vairākiem gadu desmitiem Purapuķes ideja varēja gūt pilnīgu iemiesojumu⁶⁰.”

Īpaši var uzsvērt arī to, ka Purapuķem kā teorētiskim saistošs bijis sieviešu emancipācijas jautājums 19.gadsimtā, tālab periodizācija ir pietiekoši bagāta ar rakstnieka pārdomām un kritiku par šo gadsimtu un tēmu. Vieni no populārākajiem darbiem par sievietēm ir: apjomīgā apcere „Sieviešu jautājums modernajā literatūrā” (1897), garstāsts „Mūsu modernās jaunavas” (1898), kā arī romāns „Sieviešu ienaidnieki” (1897).

Purapuķes prozai vienota dzimtenes mīlestības tēma, dēļ kuras varoņi smagi strādā vai kuru neprot novērtēt: „Purapuķes gars neapmierinājās ar tām robežām, kuras viņam lika skolas istabas sienas un viņa novada iekšas. Nē, ar savu prātu, ar savu sirdi viņš apkampa visu latviešu zemi un visu savu tautu. Savu tēvzemi dedzīgi mīlēdams, viņš to savās domās tēloja pušķotu zelta vārpu kalniem un ar treknu zaļu zāli kā stādu spīdošām, tērtām pļavām. Šī tēvu zemes un tautas mīlestība atspīd no visiem viņa rakstiem, ir viņa darbības stiprākais dzenulis⁶¹.”

⁵⁹ Niedra A. (1931). *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Nemiera ceļi. 3.sējums. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa. 444.lpp

⁶⁰ R, K. (1934). *Jānis Purapuķe*. Jaunais Zemgalietis, no. 202. 5.lpp

⁶¹ Bez.aut. *Jānis Purapuķe*. Balss, No 46. 8.lpp

Daba, lauku vide, zemnieks – autora ideāls, bez kura nav iedomājams vērtīgs daiļdarbs. Šīs pazīmes, visticamāk autoram tuvas jau kopš bērnības: „J.Purapuķe, pats nākdams no kalpa ģimenes, augstu vērtē čaklumu un ieguldīto darbu lauksaimniecībā, tāpēc kā ideālo attēlo vien Līzes tēlu, neizslēgdams sievietes emocionalitāti, tomēr attēlodams to spēcīgāku par jūtām un kaislībām⁶².”

Arī raksturā iedzimtais asums un skarbums ir neatņemamas sastāvdaļas prozas un tās tēlu veidolu radīšanā. Lai gan tieši skarbaiss ir tas, kas lasītājam nepatīk un atvairā, tomēr tas ir palicis par autora zīmolu – mazliet sarkasma, skaudruma un noteikti kritikas.

Purapuķe tiek raksturots kā darbīga personība: „Zinām, ka dedzīga kāre viņu vadīja tēva zemē vagas dzīt. Un viņš nedzina kā laisks strādnieks vagas pa zemes virsu, bet dziļi uzplēsa zemi, gribēdams nezāli ar visām saknēm izraut. Tāpēc arī tad, kad rociņa deva vaļu savam iedzimtam humoram, savai zobgalībai, kad viņš uzķēra dzīves parādības no jocīgās puses, viņa zobgalība grieza kā ass nazis, kas vairāk ievainoja un iedzēla nekā uzjautrināja⁶³.”

Iepriekš citētais tēlainais apraksts šķiet atklāj autora būtību – izravēt jeb iznīdēt visu lieko bez iespējas atjaunoties, tik mērķtiecīga bija vēlme iekopt jaunu lauku – vēlme turēties pie latviskuma, domas par nacionalitāti un brīvību jau 19.gadsimta nogalē, turklāt kritika modernajam, tostarp sievietes tēlu kritiskā vērtēšana ir apzināta, ar domu, lai jaunā, modernā laikmeta pārstāvji prastu novērtēt savus senčus un viņu pūles, darbotos pareizā virzienā – saglabāt, pielietot modernus, laikmetam atbilstošus veidus, lai veicinātu izaugsmi jebkurā jomā.

⁶² Šmukiņa E. (2016). *Sievietes tēls 19.gadsimta 90. gadu prozā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 16.lpp

⁶³ Bez.aut. *Jānis Purapuķe*. Balss, No 46. 8.lpp

ANDRIEVA NIEDRAS PROZA

Andrievs Niedra viennozīmīgi pieder pie izcilākajiem latviešu rakstniekiem. Literatūrai pievērsies studiju gados, kad sācis rakstīt literatūras kritiku. Kā atzinis pats autors, rakstīšanai pievērsies nabadzības spiests. 1903.gadā kļuvis par žurnāla „Austrums” galveno vadītāju. Vēl bez literatūras, veiksmīgi darbojies arī politikā un specializējies mācītāja profesijā.

Andrievs Niedra savas pārdomas, kritiku, kā arī savu daiļdarbu aprakstus publicējis lasītājiem, domubiedriem un varbūt pat konkurentiem, tādēļ šīs apceres ir publiski pieejamas un apvienotas krājumos “Nemiera ceļi”.

Nereti Niedra daiļdarbos lasītājam piedāvā saskatīt moralizējošus, sprediķiem līdzvērtīgus, filozofiskus varoņu pārdomu brīžus, arī notikumus, no kuriem tēli mātās un gūst kādas apskaidrības. Šo metožu pielietojumu vistīcāmāk veicinājis Niedras otrā amata – mācītāja darbs un paradumi, taču nevar apgalvot, ka savos darbos autors dotu nolasāmu, tiešu atbildi, kā varonim rīkoties: „A.Niedra, savu varoņu likteņus atklājot, nekad netiecas akcentēt savu – autora – patiesību. Viņa varoņi, meklējot un maldoties, domājot un ar sevi vai citiem strīdoties, atklāj, ka katram ir sava taisnība un patiesības izpratne, ka necilvēciski ir dzīvot tikai ar vienu – cietu un trulu patiesību⁶⁴.”

Ceturtajā “Nemiera ceļi” sējumā ievietots pietiekoši daudz tēlu prototipu aprakstu. Zīmīgi, ka romānā „Līduma dūmos” vislabākais, siltākais priekšstats, protams, rodas tieši par Strautmaļu māti, kura iezīmē viscilvēcīgāko, arī mierīgāko mātes un arī personības tēlu: “Par mātes tēla veidošanos autors min vien īsu frāzi: „Strautmaļu mātei ir manas mātes seja”. Birutas Gudriķes grāmatā „Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs”, apkopotas paša autora atmiņas par māti, kur arī minēts, ka neesot bijis tāds darbs, kas nebūtu mātei paveicams – vienmēr spēka un neatlaidības pilna. A.Niedra min, ka viņa māte neprata rakstīt, tomēr bija nākusi no dievticīgas ģimenes, arī Strautmaļu māte nelaiemes brīžos vērsās pie dziesmu grāmatas – palīdzības pie dieva.⁶⁵” Ņemot vērā šo komentāru, rodas tikpat nepārprotams, savā ziņā ļoti loģisks secinājums – katram jau sava māte ir vistuvākā, vislabākā un gaišākā,

⁶⁴ Lūse D. (1994). *Andrievs Niedra. Personība un daiļrade*. Rīga: Latvijas Universitāte. 27.lpp

⁶⁵ Šmukiņa E. (2016). *Sievietes tēls 19.gadsimta 90. gadu prozā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 13.lpp

tādēļ tēls ir izveidots tik pievilcīgs lasītājam, jo atspoguļo pavisam reālu personu un emocionālo attieksmi pret viņu.

Toties citi tēli veidoti no pazīstamiem un pavisam svešiem cilvēkiem, to raksturu īpašībām: „A.Niedru interesē psiholoģiskie tipi, un viņš – līdzīgi Porukam – savus personāžus veido ar tipoloģizācijas paņēmieniem, bet situācijas un konfliktus rada, lai propogandētu un pierādītu gan savu nacionālo, gan sabiedrisko uzskatu priekšrocības⁶⁶.”

Niedra sevi kā veiksmīgu autoru pierādījis gan dzejā, gan prozā. Prozas rakstīšanas stilā izveidojusies pat sava veida tradīcija: „Jau pirmajos stāstos vērojama A.Niedras daiļradei vispār raksturīgā stāstītāja prasme. Viņš stāsta nesteidzoties, vēloties aizskart vai izcelt zīmīgas detaļas, bet arvien vairāk kāpinot darbību un noturot to vajadzīgā, interesei neatslābinošā spriegumā. Raitam stāstījumam, pēc rakstnieka domām, jābūt prozas darba pamatā⁶⁷.” Tātad, ņemot vērā paša autora komentāru, kvalitatīvs rakstīšanas stils noteikti bijis pašmērķis, pie kura smagi strādāts, lai prozas teksts tiktu uzrakstīts pievilcīgs, turklāt viegli un saistoši uztverams katram lasītājam.

Daiļrades tēlu raksturu atveidē saskatāms autora talants smalki un precīzi ielūkoties cilvēka dvēselē, analizēt un rast cēloņus rakstura izpausmēm, turklāt skaidri un argumentēti pamatot to, kas norisinās iekšējā, reāli nesaredzamajā cilvēka sajūtu un emociju pasaulē. Rakstnieka un psihologa talants nereti izstrādājis pārbaudījumus pašiem daiļdarbu varoņiem: „A.Niedra, tāpat kā A.Saulietis, veco tradīciju cilvēki, smagi un drūmi liek saviem varoņiem izcīnīt sirdsapziņas mokas un vientulības sāpes. Tie vis, protams, ir psihiski veseli cilvēki, taču kādā dzīves brīdī izdarītais morālais pārkāpums, pat noziegums, un bailes no patiesības atklāšanas un soda liek mocīties kā smagas slimības piemeklētiem⁶⁸.”

Sirdsapziņas nozīmība attēlota stāstā „Skaidra sirds” (gads) varoņu sirdsapziņas pārmetumi tiek saistīti ar latviskumu – izdarot sodu, tiek ietekmēta visas tautas dzīve un visa tauta, tādējādi visi latvieši, kļūst par noziedzniekiem.

⁶⁶ *Andrievs Niedra. Latviešu literatūras vēsture, 1.sējums. Rīga: Zvaigzne ABC.241.lpp*

⁶⁷ Lūse D. (1994). *Dzīve. Andrievs Niedra. Personība un daiļrade. Rīga: Latvijas Universitāte. 5.lpp*

⁶⁸ Lūse D. (1994). *Andrievs Niedra. Personība un daiļrade. Rīga: Latvijas Universitāte. 24.lpp*

Nepieciešams akcentēt arī stāstu (uzskatīts arī par romānu) „Kad mēnesis dilst” (1902), kurš pieder pasakas žanram: „A.Niedra propogandē savu latviešu censoņa tipu – aizgājēju no lauku sētas, kas dodas pasaulē meklēt jaunas vērtības, minot pasaules „lielās mīklas”, un visubeidzot laimi un gandarījumu⁶⁹.”

Netipiska ir Niedras 19.gadsimta 80.gadu stāstu tematika, kura ir pietuvināta latviešu folklorai, bez tiešām atsaucēm, bet ar autoram raksturīgo iekšējās pasaules akcentēšanu: „Stāstos izmantotas dažas mūsu tautas dziesmu rindiņas, dažas teiku vai ticējumu epizodes, dzejā – tautas dziesmās sastopamie tēli – bāleliņš, tautietis, tautu meita, līgaviņa, ganu meita, liepas un ozoli, lakstīgala, cīrulis un zīle, maltuve.⁷⁰”

Novatorisks ieguldījums tieši daiļrades tematikas izvēle autoru padarījis tik saistošu lasītājam: „A.Niedra latviešu literatūrā aizsācis vairākas tēmas: pārejas laiks un cilvēks; latviešu inteliģence savā grūtajā kompromisa ceļā uz materiālu nodrošinātību, vienlaikus saglabājot nacionālo identitāti; pūļa domāšanas veida atklāsme un varas kāru cilvēku manipulācija ar pūli; pragmatiskā laikmeta ētiskā relatīvisma tēlojums; nācijās asimilācijas draudu paredzējums⁷¹.”

Pašam autoram jau no studiju gadiem interesējušas dažādas nozares, kuras vēlējies izziņāt: „Blakus tiešajiem studiju priekšmetiem viņš aizrāvās arī ar vēsturi, psiholoģiju, filozofiju, valodniecību, pamatīgi izstudēja Veco Derību un marksisma teoriju. Viņš nopietni iedziļinājies tautsaimniecības un jurisprudences problēmās, lasījis Nīči un Dostojevski, kas lielā mērā ietekmēja viņa garīgo pasauli un viņa daiļdarbu personāžu psiholoģisko zīmējumu⁷².”

Niedru nevarētu uzskatīt par pārmaiņu un modernizācijas kritizētāju, viņš prata novērtēt jaunā gadsimta iespējas, bez tam, nezaudēt pagātnes sniegtās vērtības. Viņa darbos, sevišķi romānā „Līduma dūmos”, autors veiksmīgi parāda, ka izdzīvot un pareizāk rīkoties gadsimtu mijā, tas pilnībā saskan ar personiskajiem principiem: „A.Niedra uzskatīja, ka latvietim, lai tas varētu pastāvēt starp diviem dzirnakmeņiem

⁶⁹ Andrievs Niedra. Latviešu literatūras vēsture, 1.sējums. Rīga: Zvaigzne ABC.243.lpp

⁷⁰ Gudriķe B. (2007). *Pirmie stāsti ģimnāzijā Rīgā*. Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs. Rīga: Zinātne. 41.lpp

⁷¹ Lūse D. *Latviešu rakstnieks Andrievs Niedra*. Pēteris Salna. Andrievs Niedra. Rīga: Zvaigzne ABC. 15.lpp

⁷² Turpat. 6.lpp

(Baltijas vācietību un krievu ierēdniecību), ir jākļūst materiāli turīgam, jāskolo bērni un sava turība arvien jāvairo.”

Kopumā Niedras proza literatūras kritikā ir divējādi vērtēta. Par mazāk vērtīgiem uzskatīti autora pēdējo gadu stāsti. Taču pretējs viedoklis ir par laikmetiskajiem darbiem «Līduma dūmos» un «Zemnieka dēla», kuri noteikti paliks latviešu literatūras klasikas sarakstā: „Viss tas, kas 19.gs. beigās rūga latviešu sabiedrībā, viņas cīņās ar Baltijas muižniecību, izteikts šī romāna veidos, tiklab latviešos, kā vāciešos. Latviešu inteliģences garīgā un saimnieciskā cīņa ar Baltijas vācietību te rādīta visā līnijā. Ietverdams sevī latviešu dzīves veselu laikmetu, romāns «Līduma dūmi» ir kļuvis par ievērojamu mūsu rakstniecības pieminekli.⁷³”

⁷³ Bez aut.(1931).*Andrievs Niedra*. Burtnieks, no. 2 .174.lpp

MĀTES TĒLS 19.-20.GADSIMTA MIJĀ LATVIEŠU PROZĀ

Lai sistematizētu raksturīgākos tēlus un to veidošanas principus, Linda Kusiņa savā promocijas darbā izmantoja trīs raksturojošos veidus: “Līdzīgi kā K. G. Jungs literāros darbus klasificēja psiholoģiskos un vizionāros⁷⁴, ir adekvāti sieviešu tēlus 19. gadsimta latviešu literatūrā klasificēt kā stereotipiskus, prototipiskus un arhetipiskus⁷⁵.”

Aptuvenais mātes tēlu šāds dalījums, ja sniedz uzskatāmākos, konkrētākos un arī brutālākos piemērus būtu:

1. stereotipiski – māte, kura nogalina savu bērnu ir ļauna māte, šajā gadījumā Raudupiete un Mada;
2. prototipiski – māte, kura līdzinās paša autora mātei, konkrēts, pamatots piemērs – Niedras māte kā prototips Strautmaļu mātei;
3. arhetipiski – Lielās mātes tēlam atbilstošākā (šajā gadījumā audzināšanas, rūpju ziņā) vecmāmiņa stāstā „Aiz sniega, aiz tumsas”, kura rūpējas, pārdzīvo un žēlo savu mazmeitu, kaut gan var būt arī taisnīga, sabārt.

Šāda tēlu analīze noteikti nav pilnīga, jo katrā analizējamajā tekstā nepieciešams izprast tēla motivāciju, iemeslus atbilstoši rīcībai.

19.-20.gadsimta mijas daiļdarbi iezīmē divas dažādas vides un to saplūšanu, visbiežāk – pilsētas ienākšanu laukos, taču arī otrādi. Piemēram, romānā „Lūduma dūmos”, visa romāna garumā abas vides ir vienlīdz svarīgas, tomēr, tēlu ziņā, augstāk vērtē tos, šajā gadījumā tās mātes, kuras ir gatavas cīnīties par taisnību un ir patiesākās, piemēram, Jaunbebru Ilze. Šī prozas rakstīšanas īpatnība atšķir Niedru no drauga, laikabiedra Blaumaņa, kurš rāda cilvēcību vai tieši pretēji – nežēlību un vairāk balstās uz spēcīgo, emocionālo pieskaņu, piemēram, Raudupiete – kaislību cilvēks. Autoru dažādību varētu raksturot šādi: „Dzīve ir sniegusi apstiprinājumu Andrieva Niedras izvirzītajai tēzei par savas un sava drauga psihiskās struktūras atšķirībām. Blaumanis pirmkārt mīlēja cilvēkus. Tā ir Bungatiņa (vecīša tēls no lugas „Sestdienas vakars” 1908.gads) siltā sirds. Niedra pirmkārt mīlēja idejas. Tā ir

⁷⁴ Tāds, kas radies, veidojies iedomās, iztēlē; tāds, kam raksturīgs iztēles nosacīts, veidots vizuāls izteiksmīgums, spilgtums. (Tezaurs.lv)

⁷⁵ Kusiņa L. (2013). *Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā 1870 – 1920*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. 127.-128.lpp

inženiera Strautmaļa dzelžainā, visam, arī ētiskiem postulātiem, pāri ejošā mērķtiecība.⁷⁶

Aktuāls tips mātes tēlam gadsimtu mijā ir *mātes saimnieces*. Ja skatītos pēc sociālās gadsimta nostājas un folkloras materiāla, galvenais pienākums ir audzināt bērnus, rūpēties par saimniecību un klausīt vīram. Skatoties māšu saimnieču attēlojumu analizējamajos darbos, saimnieču tēli nav viendabīgi, piemēram, stāstā „Kāpēc, kāpēc?” saimniece attēlota spēcīga, pietiekoši stingra, taupīga un prasīga un neiecietīga pret padotajiem, varētu šķist, ka saimniece līdzinās Vanagu mātei stāstā „Nezāle”, kura savu prasīgumu pārvērtusi jau nežēlībā pret bērniem. Taču Gusta māte tik ļoti grib kontrolēt dēlu, ka viņš baidās no vecāku dusmām un aizvainojuma arī pieauguša cilvēka vecumā, visticamāk sirgst ar Junga pieminēta mātes kompleksu, kura rezultātā radušās jau paniskas bailes no attiecībām ar mīļoto sievieti, tādēļ, kā vienīgais risinājums ir pašnāvība. *Mātes saimnieces* izteikti strādīgas parādītas abos garās prozas darbos.

Iepriekš minētās arhetipiskās Lielās mātes tēla līdziniece – vecmāmiņa no stāsta „Aiz sniega un tumsas” tādējādi pārstāv divus mātes tēlu veidus, tai skaitā vecmāmiņas, kuras parasti uzreiz asociējas ar folklorā izveidotās sirmās, vecās tantiņas tēlu, un visbiežāk tiek pieminētas ar kādu mistisku nozīmi, kā tas ir arī darbā „Nezāle” – vecmāmiņa jeb meža māmuliņa ir tā, kas atrod bērnu, atdod to cilvēkiem un pazūd – izpildījusi savu misiju. Pie vecmāmiņām varētu pievienot arī Strautmaļu mātes tēlu, kurš tipiski pārstāv veco paaudzi – romānā attēlota klusa, raudulīga un tik vien kā prieku rada bērnu satikšana.

Vēl viens mātes tēla veids ir *svešās mātes un pamāte*, kuru kategorijā ietilptu abu Saulieša stāstu tēli – Annas krustmāte, kura uzvedas kā pamāte un saimniece, stāstā „Vaļas dienā”, kuru Jēkads sauc par svešo māti. Svešās jeb pamātes tēls izveidojis negatīvu priekšnojautu jau folkloras tekstos, taču šajos prozas darbos šo tēlu īpašības nav tik nelabvēlīgas, drīzāk neitrālas.

Analizējamajos daiļdarbos ir tēli, kuru aug bez mātes, tādējādi ir vai nu neaudzināti, piemēram, stāstā „Nezāle” vai čakli un paklausīgi, jo ir kas uzņemas rūpes, piemēram, darbā „Aiz sniega un tumsas”. Arī bāreņu tematikas pielietojums

⁷⁶ Volkova L. (2008). *Proza*. Blaumaņa zelts. Rīga: Karogs. 358.lpp

literatūrā pamats aizgūts no folkloras, kur gan biežāka situācija ir bērnu un pabērnu attiecības – kurš labāks.

Lielās Šausmu mātes veidu pārstāv jau iepriekš minētie tēli: „Māte, kura izvēles situācijā nodod savu bērnu. Vialga – atdod to nāvei vai gluži vienkārši un ikdienišķi tiek no tā vaļā, neliekas ne zinis. Dzīvē parasti otrais variants, mākslā kā hiperbola – pirmais. Bet princips paliek viens un tas pats – māte nodevēja⁷⁷.” Lai gan rīcība, protams, nav attaisnojama, tomēr Blaumanis veiksmīgi veidojis abus tēlus, lai lasītājs gribētu izprast – bet kāpēc?

Gādīgās mātes tipu pārstāv Gusta mātes tēls, kas līdzinās Vešerienes tēlam „Purva bridējā”, abas mātes negrib pielaut, ka bērni apprec kuru katru, tāpēc iejaucas bērnu attiecībās ar padomiem. Spēcīga un gādīga ir arī Līze no „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”, kurai uztrauc dēla dzīve un vēlas viņu pasargāt.

Nenoliedzami svarīgāk par faktu, ka Vešeriene nemitīgi cenšas ietekmēt Kristīnes izvēles un dzīvi, ir tas, ka Edgaram nemaz nav mātes, tādējādi neviens viņu nekontrolē un nenorāda, ko iesākt. Un kurš šajā gadījumā ir laimīgāks? Kristīne, kura kā pašas māte, cenšas Edgaru ierobežot, tomēr nemitīgi apžēlojas un nespēj viņa grēkus nepiedot, nemaz nevarētu piedzīvot laimīgu dzīvi, ja uzvestos kā māte pret mīlamu vīrieti. Edgars patiesībā visu dzīvi ir alcis pēc mīlestības un rūpēm, arī pēc uzmanības, kuru tēvs, saprotams, nebija varējis viņam sniegt. Kristīne saista ne vien ar savu skaistumu un saprātību, bet ar rūpēm par Edgara dzīvi.

Blaumaņa stāstā „Vaļas dienā” akcentētas ģimenes nesaprašanās – dzeršanas problēmas tēma ģimenē – māte ar tēvu nesatiek, māte pārmet, pastāvīgi ir dusmīga, ir gadījumi, kad tēvs kļūst pat vardarbīgs. Kopumā varētu secināt, ka sieva neprot izmantot sievišķīgo viltību, mierīgo pieeju, lai vīru nomierinātu. Nepareiza attieksme pret vīru maina dēla izturēšanos pret tēvu – pret māti jūt žēlumu, bet tēvs automātiski nonāk sliktā vecāka lomā. Iespējams, ka tēva neiesaistīšana audzināšanas procesā padarījusi Jēkabu tik pārlietu iejūtīgu, viņam trūkst Andrieva uzmanības, kas varētu liecināt par mātes kompleksu.

Varētu apgalvot, ka bez tā, Madas tēls raksturotu Lielās Šausmu mātes tipu, tas tomēr atbilst mātes pienākumu prasībām – bērnu kopšana un audzināšana atbilstoši bērna tēva ieteiktajam – auklē, ved ārpus mājas pastaigāt, kas savā ziņā arī

⁷⁷ Volkova L. (2008). *Proza*. Blaumaņa zelts. Rīga: Karogs. 549.lpp

pauž mātes sociālās lomas izpildi, atbilstoši laikmetam. Tāpat arī stāstā „Vaļas dienā” Jēkaba māte dēlu skolojusi mājās – kopā mācījušies lasīt, tādējādi sievietes sociālā būtība iekļaujas laikmetā.

Atbilstoši prozas žanru prasībām, lielāka apjoma daiļdarbos – garstāstā un romānā, pieļaujams smalkāks apraksts, tostarp sieviešu izskatā. Piemēram, Rozālijas tēls aprakstīts ar visām smalkākajām detaļām, lai uzsvērtu pilsētā pieejamo, toties skaistuma ziņā ir daudz sieviešu tēlu, kas uzskaitīti par pievilcīgiem, taču katrai savs – mātišķs, veselīgs vai bāls skaistums.

Folkloras motīvs nevis mātes aprakstīšanai, bet mistiskā funkcijā lietos caur izteikumu, ko Made dusmās uzbļauj bērnam „Ka tevi vella māte”, piesauc ļauno, velna māti un nolād pati savu bērnu, kā rezultātā bērns mirst.

Teju visu analizējamo tekstu autoru prozas specifikā rodamas vienotas vadlīnijas: „A.Niedra pieder pie spēcīgākajiem latviešu rakstniekiem – psihologiem. Parasti šī prioritāte līdz šim no Niedras laikabiedriem piedēvēta vienīgi Rūdolfram Blaumanim, ja nu vēl Augustam Saulietim. A.Niedra un A.Saulietis ir bijuši .F.Dostojevskā talanta cienītāji un arī ne bez ģeniālā krievu rakstnieka ietekmes savā daiļradē⁷⁸.” Autoru talants padarījis tēlu raksturus tik reālistiskus un tādēļ tik ļoti saistošus lasītājam.

⁷⁸ Lūse D. (1994). *Andrievs Niedra. Personība un daiļrade*. Rīga: Latvijas Universitāte. 23.lpp

SECINĀJUMI

1. Sievietes mātes sociālā loma 19.gadsimta nogalē joprojām saistīta ar bērnu skološanu mājās, taču gadsimtu mijā sievietei kļuva pieejama izglītība, mājskološanu pārņēma *ceļojošie skolotāji* un par sievietes, arī mātes pienākumu kļuva bērnu, īpašu meitu pārliecināšana par izglītības nepieciešamību.
2. 20.gadsimta sākumā arvien vairāk autoru, tostarp latviešu, sāka izdot teorētisko literatūru par to, kā pareizi būtu jāskolo bērni un jāpavada brīvais laiks, kā arī, speciāli vīriešiem izdeva padomu krājumus – kā pareizi veidot saskarsmi ar sievieti.
3. Mātes tēls folklorā galvenokārt saistās ar dievībām – daudzajām latviešu mātēm, kurai katrai ir sava nozare, par kuru rūpēties un būt atbildīgai. Populārākie māšu tēli folklorā ir – Vēja māte, Laimas māte un Marijas/Māras māte. Māšu tēli ir saistīti ar seno latviešu ticību aizgādnēm, kuras viņi pielūdza, slavēja un reizēm pat izsauca, lai gūtu svētību.
4. Junga teorijā mātes arhetipam ir izdalīti vairāki veidi, kas var tikt saistīti gan ar radniecības pakāpi, gan rakstura īpašībām, gan ar simboliku – mātes arhetipā attēlo. Pats populārākais ir Lielās mātes arhetips, kuru pēc pozitīvajām īpašībām kā ideālu varētu piedēvēt Jaunavai Marijai.
5. Blaumanis savās novelēs ietvēris dažādu vecumposmu mātes – Vešerienei ir patriarhālās sabiedrības uzskati, kura, nespējama pašas spēkiem izmainīt savu ģimenes dzīvi un laimi, pat cenšas uzspiest meitai savu viedokli. Un Raudupiete – kura atbilstu Junga Lielās Šausmu mātes skaidrojuma, tomēr atgādina jaunā tipa sievieti – cīnās par sevi, lai gan kaislību pārņemta, tomēr pārgalvīgi dodas uz nosprausto mērķi – pāri liķiem burtiskā nozīmē.
6. Blaumaņa stāsts „Kāpēc, kāpēc?” atkārtoti Lielās Šausmu mātes Raudupietes piezemētāku versiju – māti, kura ir pievilcīga, pārņemta ar vīriešiem, kārdinātāja un pēc Junga arhetipu principa spriežot, viņai trūkst mātišķuma, tāpēc pievelk vīriešus ar mātes kompleksu un nav gatava pildīt mātes pienākumus no patiesas gribas, vien sociālā spiediena jeb pienākuma dēļ.

7. Saulieša prozai raksturīgā melanholijs un drūmais motīvs ir aktuāls arī analizējamajos darbos. Sevišķi, ja tiek vērtēti tēlu veidošanas principi – mātes, kuras ir gados vecākas, tiek pasniegtas kā žēlojamas, attēlotas raudošas.
8. Purapuķe savā garadarbā „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” augstāk par visu nostāda zemes vērtību, tamdēļ, lai arī viņš censtos pieņemt Rozāliju – jaunā tipa sievieti, kura atbilst viņa teoretizētās negatīvās, modernās sievietes tēlam, viņai nav lemts palikt dzīvai romāna/garstāstā, kurš postulē Latvijas nacionālās attīstības idejas.
9. Lai gan literatūras vēstures avotos nav saglabāties daudz rakstu par Purapuķes daiļradi, un pieejamie, lielākoties, ir vecās drukas teksti, visbiežāk tiek tapuši pēc autora nāves un drīzāk rakstīti kā piemiņas un slavinājuma vārdi.
10. Niedra, atbalstīdams jaunā laikmeta modernizāciju, romānā „Līduma dūmos” radījis netipiski spēcīgu, neatlaidīgu mātes tēlu – Jaunbebru Ilzi, kura, par spīti ne pārāk spīdošajai pagātnei, kļuvusi patstāvīga un gatava cīnīties par taisnību.
11. Kopumā, izvēlētajos reālisma prozas tekstos var izdalīt šādu veidu mātes: saimnieces, vecmāmiņas, ļaunās mātes, gādīgās, svešās mātes un pamātes un kā vēl vienu mātes tēlu veidošanas principu var minēt mātes neesamība.
12. Mātes tēlu veidošanās principos izskats nav svarīgs. Nozīme ir vecumam, mātes tēla attieksmei pret aizgājušo un esošo laiku, tā vērtībām, kā arī vietai ģimenē – kādas ir attiecības ar bērna tēvu vai pašas vecākiem.

LITERATŪRA UN AVOTI

AVOTI

1. Blaumanis R. (1950). *Noveles*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
2. Blaumanis R. *Stāsti*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. Niedra A. (1992). *Līduma dūmo*. Rīga: Zinātne.
4. Purapuķe J. (1990). *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Rīga: Zinātne.
5. Saulietis A. (1956). *Neizberamā aka*. Stokholma: Daugava.

LITERATŪRA

1. Alks Milda. (1935). *Mātes pienākums*. Nākotnes spēks, no. 5. 215. – 220.lpp
2. Bez aut.(1931). *Andrievs Niedra*. Burtnieks, no. 2
3. Bez aut. *Jānis Purapuķe*. Balss, No 46. 8.lpp
4. Bez aut. (1902). *Jānis Purapuķe*. Tēvija, no. 46
5. Blaumanis R. (1959). *Vēstule Eiženam Bergmanim*. Kopotie raksti 7.sējums. Rīga. 381.lpp
6. Brante L. (1931). *Latviešu sievietē*. Rīga: Valters un Rapa
7. Eberhards A. (1902). *Skaistais sieviešu dzimums jeb Padoma devējs jaunekļiem, kas grib iemantot un uzturēt "skaistā dzimuma" mīlestību un patikšanu*
8. Eberhards A. (1899). *Satiksmē dzīvē ar sieviešu kārtu jeb īsti sakot, ar skaisto dzimumu*
9. Egle K. (1933). *Saulietis — mākslinieks*. Latvijas Kareivis. no. 23 (1933): 2.lpp
10. Gudriķe B. (2007). *Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs*. Rīga: Zinātne
11. Jungs K.G. (1994). *Dvēseles pasaule*. Rīga: Spektrs
12. Jungs K.G. (2001). *Dzīve. Māksla. Politika*. Rīga: Zvaigzne ABC
13. Jungs K.G. (1996). *Psiholoģiskie tipi*. Rīga: Zvaigzne ABC
14. Kalniņa I. (1995). *Rūdolfs Blaumanis*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte
15. Kalniņa I. (2013). *Rūdolfs Blaumanis : teksts un konteksts*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds

16. Kokare E. (1999). *Mātes*. Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē. Rīga: Mācību apgāds NT. 179.-189.lpp
17. Kursīte J. (1999). Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne
18. Kusiņa L. (2013). *Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā 1870 – 1920*. Promocijas darbs
19. Latviešu literatūras vēsture, 1.sējums. Rīga: Zvaigzne ABC
20. Lūse D. (1994). *Andrievs Niedra. Personība un daiļrade*. Rīga: Latvijas Universitāte
21. Lūse D.(1999). *Augusts Saulietis. Dažas skices rakstnieka portretam*. Rīga: Latvijas Universitāte
22. Lūse D. *Latviešu rakstnieks Andrievs Niedra*. Pēteris Salna. Andrievs Niedra. Rīga: Zvaigzne ABC. 3 – 37.lpp
23. Niedra A. (1931). *Nemiera ceļi. 3.sējums*. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa
24. Plūdonis V. (1910). *Latvju literatūras vēsture. 1.daļa. No rakstniecības sākumiem līdz 1890-iem gadiem*. Jelgava
25. R, K. (1934). *Jānis Purapuķe*. Jaunais Zemgalietis, no. 202
26. Smilktiņa B. (1999). *Dzīves pilnskanības apliecinājums R.Blaumaņa novelistikā*. Novele. Stili, virzieni, personības latviešu novelē (līdz 1945.gadam). Rīga: Zinātne. 33. – 51.lpp
27. Stūre-Stūriņa I. (2011). *Sievišķās eksistences formas, arhetipi un simboli (Erihs Neumans un Klarisa Pinkola Estesa)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte
28. Šmukiņa E. (2016). *Sievietes tēls 19.gadsimta 90. gadu prozā*. Bakalaura darbs. Rīga: Latvijas Universitāte
29. Šuvajevs I. (2002). *Dzīļu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
30. Tabūns B. (1988). *Sacerējuma tapšana*. Prozas specifika. Rīga: Zinātne. 192. – 94.lpp
31. Veselis J. (1936). *Pārdomu grāmata*. Rīga: Valters un Rapa. 162. – 163.lpp
32. Vičs, A. (1933). *A. Saulietis*. Audzinātājs. no. 2 (1933): 4. 33. – 34.lpp
33. Zelče Vita. (2002). *Nezināmā*. Latvijas sievietes 19.gadsimta otrajā pusē. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība
34. Volkova L. (2008). *Blaumaņa zelts*. Rīga: Karogs
35. Zirnītis E. (1970). *Augusts Saulietis*. Tilts, no. 104-105 (1970): 40. – 42.lpp

Bakalaura darbs „Mātes tēla izveides principi 19.-20.gadsimta mijas latviešu prozā” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Eva Šmukiņa

(paraksts, datums)

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: lekt. Sigita Kušnere

(paraksts, datums)

Recenzente: profesore Dr. philol. Māra Grudule

Darbs iesniegts Latvistikas un baltistikas nodaļā 29.05.2017.

Dekāna pilnvarotā persona: lekt. Mārtiņš Laizāns

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

16.06.2017. prot. Nr. ____

Komisijas sekretārs: lekt. Mārtiņš Laizāns